

Arheološka baština novljanskog kraja

Drnić, Ivan; Belaj, Juraj; Džaja, Antonio; Stingl, Sebastijan; Zorić, Josip; Žagar, Mateo

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2021**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:575988>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

am

ARHEOLOŠKA BAŠTINA NOVLJANSKOG KRAJA

—
Urednik
Ivan Drnić

z

ARHEOLOŠKA BAŠTINA NOVLJANSKOG KRAJA

МѢСЦА ГДЕ СЕ ДАВАЈУ

ARHEOLOŠKA BAŠTINA NOVLJANSKOG KRAJA

Urednik
Ivan Drnić

МѢСЦА МѢСЦА

KATALOG

**ARHEOLOŠKA BAŠTINA
NOVLJANSKOG KRAJA**

2. PROŠIRENO IZDANJE

NAKLADNICI

Arheološki muzej u Zagrebu
Pučko otvoreno učilište Novska

ZA NAKLADNIKE

Sanjin Mihelić
Arheološki muzej u Zagrebu
Miroslav Perošević
Pučko otvoreno učilište Novska

UREDNIK

Ivan Drnić
Arheološki muzej u Zagrebu

AUTORI TEKSTOVA

Juraj Belaj
Institut za arheologiju u Zagrebu
Ivan Drnić
Arheološki muzej u Zagrebu
Antonio Džaja
Muzej Moslavine Kutina
Sebastian Stingl
Institut za arheologiju u Zagrebu
Josip Zorić
Institut für südostalpiner Bronze- und
Eisenzeitforschung
Mateo Žagar
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

RECENZENTICE

Jacqueline Balen
Maja Bunčić
Arheološki muzej u Zagrebu

LEKTURA

Marin Piletić
Laura Kujundžić

FOTOGRAFIJE I CRTEŽI

Antonio Džaja
Muzej Moslavine Kutina
Ivan Drnić
Miljenka Galić
Igor Krajcar
Arheološki muzej u Zagrebu
Marin Mađerić
Željko Sajko
Muzejska zbirka obitelji Sajko,
Grad Novska
Hrvoje Jambreč
Institut za arheologiju u Zagrebu
Zvonimir Tanocki

OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK

Srećko Škrinjarić
Arheološki muzej u Zagrebu

TISAK

Tiskara Roka, Novska

NAKLADA

200

ISBN AMZ

978-953-8143-48-9

ISBN POU NOVSKA

978-953-56886-2-4

CIP ZAPIS

Dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 001114395.

Zagreb – Novska, 2021.

IZLOŽBA

**ARHEOLOŠKA BAŠTINA
NOVLJANSKOG KRAJA**

ORGANIZATORI IZLOŽBE

Arheološki muzej u Zagrebu
Pučko otvoreno učilište Novska

AUTORI IZLOŽBE

Ivan Drnić
Sladana Latinović
Arheološki muzej u Zagrebu

SURADNICI NA IZLOŽBI (AUTORI TEKSTOVA)

Juraj Belaj
Institut za arheologiju u Zagrebu
Ivan Drnić
Arheološki muzej u Zagrebu
Antonio Džaja
Muzej Moslavine Kutina
Sebastian Stingl
Institut za arheologiju u Zagrebu
Josip Zorić
Institut für südostalpiner Bronze- und Eisenzeitforschung
Mateo Žagar
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SURADNICI NA IZLOŽBI (CRTEŽI, FOTOGRAFIJE, KARTE, 3D ANIMACIJE)

Miljenka Galić
Igor Krajcar
Arheološki muzej u Zagrebu
Josip Zorić
Institut für südostalpiner Bronze- und Eisenzeitforschung
Marin Mađerić
Mario Carić
Institut za antropologiju

SURADNICI NA IZLOŽBI (RESTAURACIJA GRAĐE)

Sladana Latinović
Vedran Mesarić
Arheološki muzej u Zagrebu
Borna Haim

SURADNICI NA IZLOŽBI (ANTROPOLOŠKA ANALIZA)

Željka Bedić
Antropološki centar, HAZU

POSTAV IZLOŽBE

Ivan Drnić
Sladana Latinović
Vedran Mesarić
Arheološki muzej u Zagrebu
Željka Bedić
Antropološki centar, HAZU

OBLIKOVANJE IZLOŽBENIH PANOJA

Srećko Škrinjarić
Arheološki muzej u Zagrebu

POSEBNA ZAHVALA UREDNIKA

Tomislav Bilić
Anita Dugonjić
Miroslav Nad
Arheološki muzej u Zagrebu

KATALOG I IZLOŽBA FINANCIRANI SU SREDSTVIMA

Gradskog ureda za kulturu Grada Zagreba
Pučkog otvorenog učilišta Novska

ARHEOLOŠKA BAŠTINA NOVLJANSKOG KRAJA

Urednik

Ivan Drnić

**arheološki
muzej
u zagrebu**
**archaeological
museum
in zagreb**

2021.

7	Predgovor Marin Piletić
9	Arheološka baština novljanskog kraja Ivan Drnić Josip Zorić
19	Utvrdne novljanskog kraja Antonio Džaja
29	Otkrivanje novljanskih tajni: prikaz arheoloških istraživanja crkve sv. Luke Evanđeliste Juraj Belaj Sebastijan Stingl
39	Glagoljica u Slavoniji Mateo Žagar
42	Literatura

PREDGOVOR

Marin Piletić

Izložba *Arheološka baština novljanskog kraja* posljedica je arheoloških istraživanja lokaliteta crkve sv. Luke u centru Novske Instituta za arheologiju u Zagrebu i terenskog pregleda potencijalnih arheoloških lokaliteta novljanskog kraja Arheološkog muzeja u Zagrebu. Usudim se reći i više nego pozitivna posljedica. No, iako u nazivu stoji *arheološka baština*, možda bi korektnije bilo izložbu nazvati *Arheološka otkrića novljanskog kraja*. Kako god, arheološki nalazi pronađeni od 2018. do danas svakako su senzacija kojoj su se mnogi ugodno obradovali.

Uzimajući u obzir da do 2018. godine nisu provedena sustavnija arheološka istraživanja na novljanskom području, nitko nije mogao ni pomisliti da će se arheološkim istraživanjima na lokalitetu crkve sv. Luke u Novskoj i terenskim pregledom lokaliteta novljanskog kraja doći do nesvakidašnjih spoznaja i nalaza, iznimno značajnih barem za lokalnu povijest.

Nakon otkrića naselja lasinjske kulture uz apsidu crkve sv. Luke zaprimio sam poruku „Novska je nova cca 6000 godina”. Ovu poruku dr. sc. Jurja Belaja popratilo je i emotikon, u žargonu poznatiji kao *smajličić*. I kako nam osmijeh ne bi osvanuo na licu kada su ovim istraživanjima otkrivene dosadašnje nepoznate spoznaje i,

vjerujem, razbijene mnoge dosadašnje zablude – Novska najvjerojatnije nije Belina iz 1334. godine, sv. Luka najvjerojatnije nije nastao na temeljima sv. Demetrija, temelji crkve sv. Luke temelji su crkve iz 13. stoljeća, a u grobnim nalazima otkriven je glagoljski natpis, ne baš uobičajenost na području Slavonije. I uz sve to, na ovom lokalitetu otkriveno je naselje lasinjske i vinkovačke kulture. U prijevodu, dokaz kontinuiteta naseljenosti današnje Novske minimalno 6000 godina.

Ako je predstavljena na ovoj izložbi arheološka baština novljanskoga kraja, što će tek biti nalazi i otkrića nakon nastavka arheoloških istraživanja lokaliteta crkve sv. Luke, Subockog Grada, gradine u Starom selu?

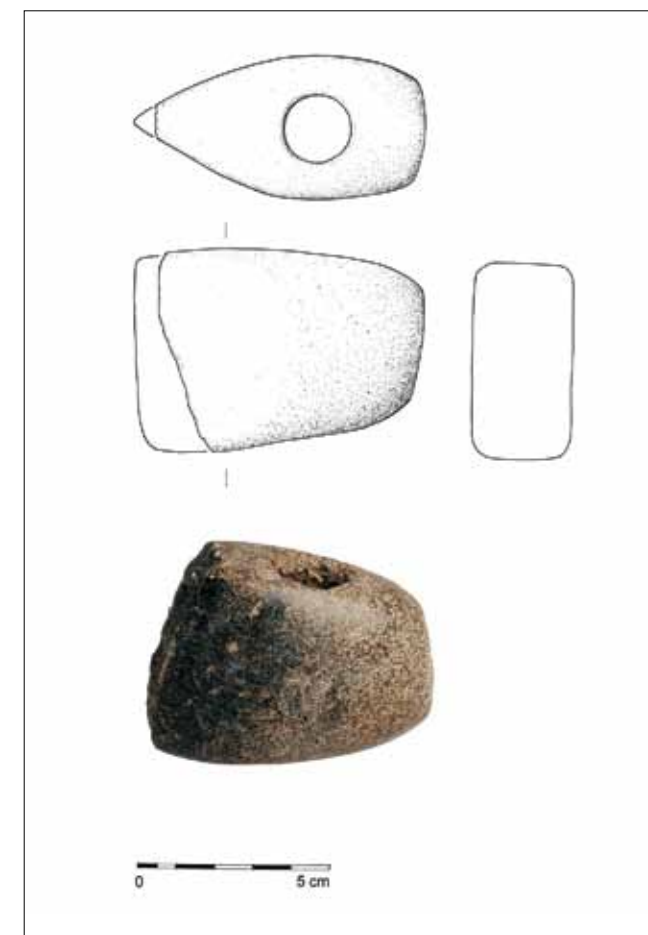
A vjerujem da pred arheolozima Jurjem Belajem, Ivanom Drnićem, Antoniom Džajom i njihovim suradnicima upravo to predstoji. Na njihovo, ali i naše oduševljenje. Hvala im za dosadašnje rezultate i upornost, hvala im na entuzijazmu i volji da dosad obrađene nalaze prezentiraju i uvrste u hrvatsku arheološku, povijesnu i znanstvenu spoznaju. I neka to bude samo početak.

Ivan Drnić, Josip Zorić

Iako je smješten na važnom komunikacijskom pravcu koji je funkcionirao dolinom rijeke Save još od pretpovijesnih vremena pa sve do danas, tragovi naseljavanja u prošlosti na prostoru koji danas administrativno obuhvaća Grad Novska bili su do nedavno vrlo slabo poznati. Iznimku je činilo nekoliko utvrda, kao što je lokalitet među stanovništvom poznat kao Turski grad u novljanskom Starom selu, zatim Orešić-grad (*Wjwar*), smješten u nizini jugozapadno od grada te Subocki grad kod sela Popovac. Prema dostupnim povijesnim izvorima navedene utvrde izgrađene su kasnom srednjem vijeku, odnosno početkom ranog novog vijeka, u razdoblju od 14. do prve polovine 16. stoljeća. Nažalost, osim položaja te osnovnih podataka dostupnih iz pisanih izvora, niti oni nisu nikada bili primjereno arheološki istraživani. Stanje istraženosti doživjelo je pozitivan pomak u jesen 2018. godine kada su prilikom obnove crkve sv. Luke Evandelite u gradskom središtu istraženi ostatci starije crkve iz 13. stoljeća s pripadajućim grobljem te nekoliko jamskih objekata iz pretpovijesnog razdoblja, oštećenih kasnijim graditeljskim aktivnostima. Istraživanja je provodio Institut za arheologiju u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Jurja Belaja. Gotovo istovremeno, na poziv gradonačelnika Marina Piletića, ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu, pod vodstvom dr. sc. Ivana Drnića, započela je terenske preglede na području sela Brestača, Kozarice te Stari i Novi Grabovac, a koji su nastavljeni i 2019. i 2021. godine, s ciljem prikupljanja podataka o prostornoj raširenosti te kulturnoj i vremenskoj pripadnosti potencijalnih arheoloških nalazišta na novljanskom području. Prikupljeni podatci koriste se za izradu registra i arheološke karte grada Novska.

Pretpovijest

Prije provedbe navedenih istraživanja samo nekoliko poznatih predmeta svjedočilo je o životu na novljanskom prostoru tijekom pretpovijesti. Jedan od tih predmeta je kamena sjekira/čekić s rupom za nasad drške koja se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu (sl. 1). Predmet je pronađen prilikom rigolanja na položaju Rudine u novljanskom Starom selu, a tadašnjem ga je Narodnom muzeju poklonio prof. Radmilović 1916. godine. Vremenski, ovo se oruđe može pripisati vremenu mlađega kamenog doba (neolitik) ili bakrenome dobu (eneolitik). Istom vremenskom razdoblju pripada i nešto veći primjerak iz Zbirke Sajko, izložen u sadašnjem stalnom postavu u Pučkom otvorenom učilištu Novska. Oba predmeta izrađena su tehnikama glačanja i bušenja koje se javljaju tijekom mlađega kamenog doba (sl. 4a), a mogli su biti korišteni kao oruđe, primjerice za obradbu drveta, ali i kao različno učinkovito oružje. Iako mjesto Drenov Bok administrativno

sl. 1
Kamena sjekira/čekić iz novljanskog Starog sela (crtež: M. Galić; foto: I. Krajcar)

ne pripada Gradu Novskoj, u prošlosti ovaj prostor je zasigurno činio cjelinu, stoga u ovom pregledu navodimo i nalaze nekoliko kamenih rukotvorina koje je 1929. godine Narodnom muzeju poklonio Petar Orlić. Predmeti su pronađeni na položaju Bomberkuša, smještenom uz rijeku Savu. Radi se o tri trapezoidna dlijeta s tragovima uporabe i jednom sječivu izrađenom od tamnosmeđeg rožnjaka.

U mlađem kamenom dobu dolazi do velikih promjena koje će trajno obilježiti razvoj ljudske civilizacije. To su prije svega početak zemljoradnje i domestikacija životinja što je omogućilo prijelaz na sjedilački način života i postupan razvoj sve kompleksnijih

SL. 2
Naselje lasinjske kulture na položaju Kornjaš u selu Kozarice (foto: L. Bogdanić)

društava. Na prostoru kontinentalne Hrvatske početak mlađega kamenog doba datira se u sredinu 7. tisućljeća pr. Kr., a traje sve do sredine 5. tisućljeća kada u vremenskog podjeli pretpovijesti nastupa razdoblje bakrenog doba. Stariju fazu neolitika obilježila je tzv. starčevačka kultura s prvim zemljoradničkim zajednicama na ovom prostoru, a mlađu fazu sopotska kultura, nazvana prema eponimnom nalazištu Sopot u blizini Vinkovaca.

Tragovi naseljavanja iz bakrenog doba na novljanskom prostoru zabilježena su na dva položaja. Prvo nalazište pronađeno je u terenskom pregledu 2018. godine na položaju Kornjaš, južno od ceste koja spaja sela Kozarice i Novi Grabovac i 500 m sjeverno od potoka Subocka. Pregledom terena površine pet hektara ustanovljeno je petnaestak arheoloških struktura oštećenih oranjem, ali i brojni pokretni nalazi. Većina zabilježenih struktura smještena je na zaravnjenom dijelu širine stotinjak metara uz samu cestu, dok se prema jugu teren naglo spušta, a nalazi i strukture pojavljuju se samo sporadično (sl. 2). Nekoliko karakterističnih ulomaka keramičkog posuđa, od kojih je jedan, finije izrade i crne glačane površine, ukrašen tehnikom ubadanja, ukazuju da se na ovom položaju nalazilo naselje bakrenodobne lasinjske kulture. U jednom izoranom objektu pronađena je i kamena jezgra od koje su tehnikom cijepanja izrađivana sječiva što jasno potvrđuje izradbu ovih rukotvorina na nalazištu (sl. 3, 4b). Tako izrađeno oruđe moglo se koristiti u raznim aktivnostima, od obradbe kože, preko pripreme hrane do poljoprivrednih aktivnosti. Naime, takva sječiva umetana su u drvene drške i na taj način su izrađivani prvi srpovi korišteni u žetvama ranih zemljoradnika. Iako se oruđe i dalje dominantno proizvodi od kamena, ali i organskih materijala kao što su drvo, kost i rogovlje, pripadnici lasinjske kulture koriste i uporabne predmete od bakra. Važno je istaknuti da se

početci metalurgije bakra mogu pratiti već od mlađe faze mlađeg kamenoga doba (sopotska kultura), ali pun razvoj ona doživljava u bakrenom dobu s vrhuncem u kasnoeneolitičkim kulturama: badenskoj, kostolačkoj i naposljetku vučedolskoj kulturi.

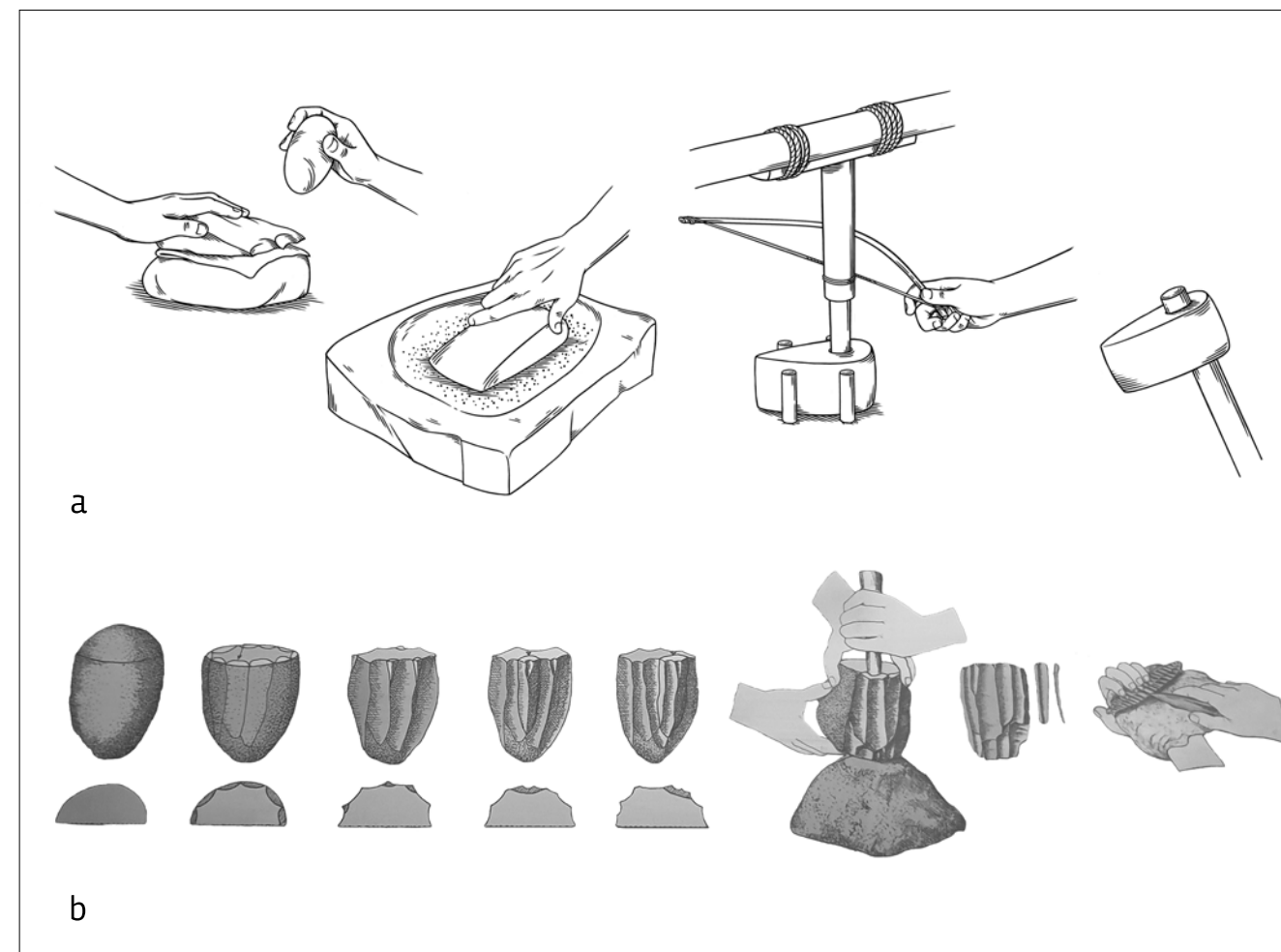
Drugo nalazište potvrđeno je na mjestu spomenute crkve sv. Luke Evangeliste u gradskom središtu, na blago povišenom položaju iznad potoka Novljančica, gdje su prilikom istraživanja crkvene arhitekture i pripadajućeg groblja zabilježeni jamski objekti s ostacima ulomaka keramičkih posuda i kamenih rukotvorina koji se također mogu pripisati nosiocima lasinjske kulture.

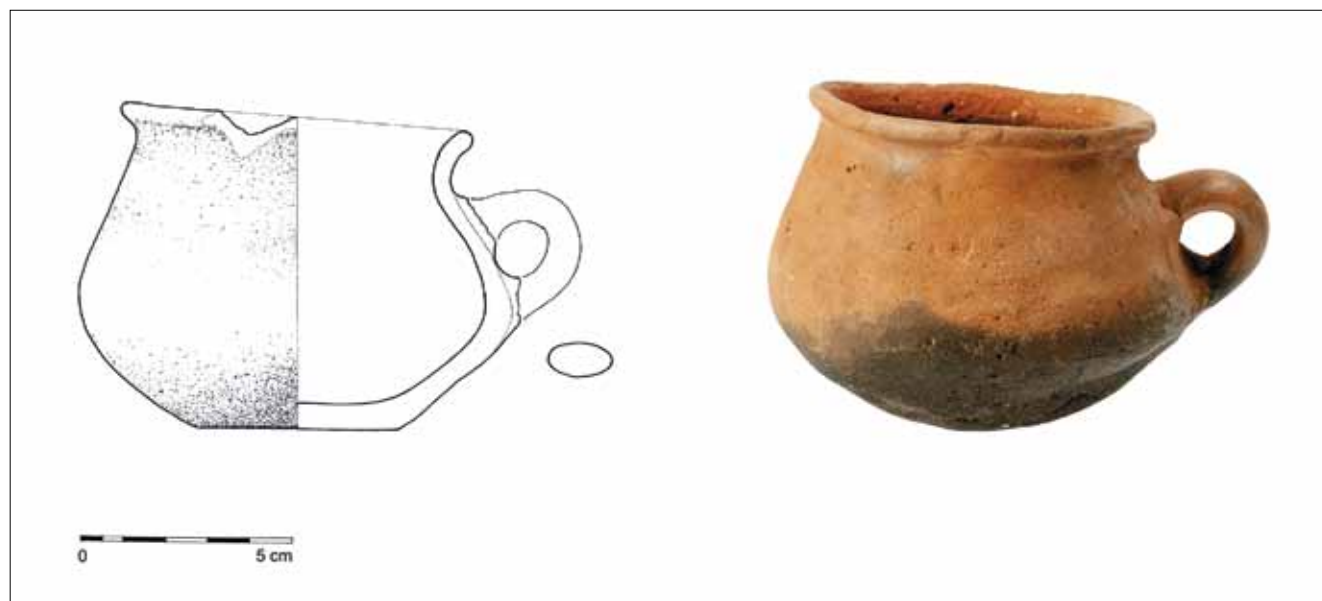
Riječ je o kulturnoj pojavi imenovanoj prema nalazištu Lasinja u srednjem Pokuplju, apsolutno kronološki datirana u razdoblje između 4350. i 3900. godine pr. Kr. Ona obilježava početak srednjega eneolitika zapadnog dijela Panonske nizine, a rasprostire se na području kontinentalne Hrvatske, sjeverne Bosne, kontinentalne Slovenije, jugoistočne Austrije te zapadne Mađarske. S prostora Hrvatske poznato je gotovo dvjestotinjak nalazišta smještenih uglavnom na manjim brežuljcima ili povišenim položajima na kojima su osim jamskih objekata evidentirani i ostaci nadzemnih kuća pravokutnog ili kvadratnog tlocrta s jednom do tri prostorije. Karakteristični repertoar keramičkih nalaza lasinjske kulture, kakav je dijelom pronađen i na oba novljanska nalazišta, predstavljaju žlice s tuljcem za nasad drvene drške, različite zdjele, vrčevi, lonci i posude na nozi ukrašeni uglavnom tehnikama urezivanja, žlijebljenja i ubadanja, odnosno njihovim kombinacijama, često ispunjenim bijelom inkrustacijom. Zbog nedostatka podataka malo se zna o načinu pokopavanja i pogrebnim ritualima pripadnika lasinjske kulture, no iz tog razdoblja poznata je najstarija masovna grobnica u Hrvatskoj. U mje-

SL. 3
Jezgra, odbojci i sječiva iz naselja lasinjske kulture na položaju Kornjaš u selu Kozarice (foto: I. Drnić)

SL. 4
a) Izrada kamene sjekire glačanjem i bušenjem;
b) izrada sječiva iz jezgre (ilustracija prema K. Rončević)

Sl. 5
Brončanodobna keramička posuda iz Roždanika (crtež: M. Galić; foto: I. Krajcar)

stu Potočani, udaljenom sedamdesetak kilometara od Novske, istraženi su ostaci najmanje 41 osobe na kojima su zabilježene različite traume uzrokovane udarcima, vjerojatno kamenih i bakrenih sjekira. Širok starosni raspon (od 2 do 50 godina) s otprilike podjednako zastupljenim brojem muškaraca i žena upućuje na zaključak da nasilna masovna ubojstva nisu osobina samo modernih vremena. U vremenskoj podjeli pretpovijesti nakon bakrenog doba slijedi brončano doba, razdoblje koje je trajalo od 2500. do 800. godine pr. Kr. Iako rijetki, pojedini nalazi ukazuju na kontinuitet naseljavanja novljanskog prostora i u brončanom dobu. To je prethodno spomenuti položaj crkve sv. Luke Evanđeliste gdje su pronađeni ulomci keramičkih posuda karakteristični za tzv. vinkovačku kulturu. Među keramičkim nalazima ističe se zdjela na nozi ukrašena na vanjskoj strani bogatim ukrasom u obliku šrafiranih traka izvedenih tehnikom urezivanja.

Vinkovačka kultura definirana je šezdesetih godina 20. st. na osnovu naseobinskih nalaza istraženih na položaju Tržnica u Vinkovcima. Radi se o ranobrončanodobnoj kulturnoj pojavi koja se organski razvija iz kasne vučedolske kulture i zauzima prostor južne Panonije. Datira se između 2500. i 2200. godine pr. Kr. Uz relativno brojna poznata naselja, kao što je uostalom i ono iz središta Novske, zabilježeni su i grobovi pripadnika vinkovačke kulture koji su prakticirali paljevinski ritual, ali i kosturne ukope. Naime, pokojnik je spaljivan na lomači, a spaljeni ostaci polagani su u keramičku posudu, odnosno žaru, koja je u pojedinim slučajevima pokrivena zdjelom.

Tijekom srednjeg, a posebno kasnoga brončanog doba dolazi do intenzivnih društvenih, kulturnih i gospodarskih promjena na europskom kontinentu, pa tako i među zajednicama koje su naseljavale južnu Panoniju. Također, intenzivira se i metalurgija bronce, legure bakra i kositra, o čemu svjedoče i brojni nalazi tzv. ostava brončanih predmeta koje su iznimno brojne upravo na prostoru između rijeka Save i Drave. Kao dominantna pojava na

srednjoeuropskom prostoru u kasno brončano doba, od 14. do 9. stoljeća pr. Kr., javlja se kulturni fenomen koji je u arheologiji definiran kao kultura polja sa žarama čije je osnovno obilježje pokapanje spaljenih pokojnika u ravna groblja. Ta kultura, karakteristična za brojne, relativno heterogene brončanodobne zajednice, doživjela je svoje manifestacije i na prostoru Slavonije koji čini njenu jugoistočnu granicu prema različitim balkanskim i podunavskim kulturama.

Do sada nisu zabilježena nalazišta kulture polja sa žarama na novljanskom prostoru, ali jedan predmet ukazuje da bi trebalo računati na naseljenost ovoga prostora i u kasno brončano doba. To je keramička posuda zaobljenog trbuha i stožastog vrata s izvučenim rubom te manjom, okomitom ručkom (Sl. 5). Posuda potječe s povišenog položaja u blizini crkve sv. Roka u Roždaniku. Inventarna knjiga Arheološkog muzeja u Zagrebu otkriva da su uz posudu pronađeni još i keramički kalem (mosur) za namotavanje prediva te keramički prsten (kolobar) korišten pri ognjištu kod pripremanja hrane, ali su oni danas, nažalost, zagubljeni. Predmete je 1909. godine poklonio tadašnjem Narodnom muzeju Gjuro Szabo, rođeni Novljanin i zasigurno jedan od najistaknutijih hrvatskih kulturnih djelatnika prve polovice 20. stoljeća. Struktura opisanih nalaza, korištenih u svakodnevnim aktivnostima, ukazuje da se u Roždaniku, u okolici današnje crkve, nalazilo kasnobrončanodobno naselje iako bi za konkretnije tvrdnje bilo potrebno provesti sustavna arheološka istraživanja.

Krajem 9. stoljeća pr. Kr. ponovno dolazi do znatnih društvenih i ekonomskih promjena čime nastupa razdoblje željeznog doba, završna etapa u razvoju pretpovijesnih zajednica. Na novljanskom području nisu poznata nalazišta iz starije faze željeznog doba, ali se u relativnoj blizini nalazi nekoliko iznimno važnih nalazišta iz ovoga razdoblja. To je naselje s grobljem pod humcima u selu Dolina kod Nove Gradiške, datirano u kraj brončanog i početak željeznog doba, kao i nadaleko poznato, ali nešto mlađe

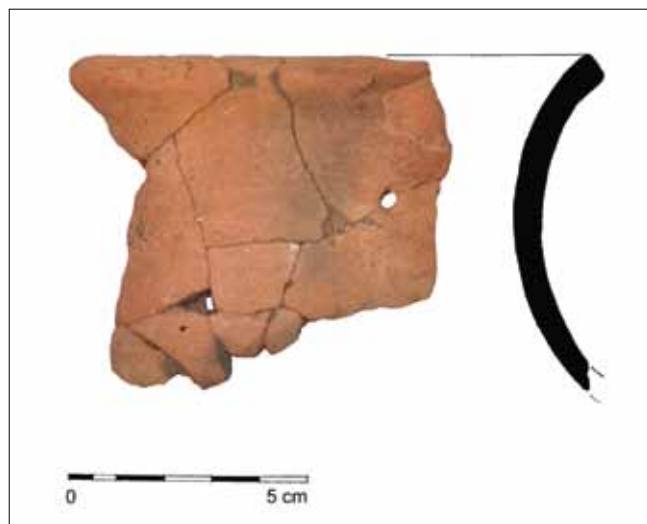
Sl. 6
Naselje latenske kulture na položaju Selišća kod sela Brestača (foto: J. Zorić, I. Drnić)

nalazište kod mjesta Kaptol u Požeškoj kotlini s gradinskim naseljem i brojnim grobnim humcima, od kojih se nekoliko, s obzirom na bogatstvo grobnih priloga, s pravom nazivaju „kneževskim“. Tu je i nezaobilazno naselje, smješteno u neposredno blizini ušća rijeke Kupe u Savu, poznato iz antičkih izvora pod imenima Sege-stika i Siscija, kao i visinsko naselje na Marić gradini kod sela Mikleuška. S obzirom na to da je novljansko područje smješteno između navedenih važnih željeznodobnih centara, za očekivati je da će buduća istraživanja iznjedrili nalazišta i iz ovog razdoblja.

Mlađem željeznom dobu, koje na prostoru središnje i istočne Hrvatske traje od 4. do kraja 1. stoljeća pr. Kr., može se pripisati nalazište na položaju Selišća, sjeverno od sela Brestača (sl. 6). Na položaju smještenom na zaravnjenom platou koji se blago spušta prema selu, u terenskom pregledu 2018. godine zamijećeno je nekoliko izoranih struktura iz kojih su prikupljeni ulomci keramičkih posuda. Na osnovu oblika, ali i tehnologije izrade na brzom lončarskom kolu, navedeni nalazi su datirani u mlađe željezno doba. Ovdje možemo istaknuti ulomak vrata većeg lonca oker-smeđe boje površine s izvučenim rubom ispod kojega se nalazi jedna perforacija (sl. 7). Posuda je izrađena u tradiciji latenske kulture, često vezivane uz povijesno zabilježene Kelte, koja je obilježila završetak pretpovijesti na većem dijelu zapadne i srednje Europe. Iz malobrojnih dostupnih podataka može se pretpostaviti da se na ovom položaju nalazilo manje naselje, možda obiteljska farma, kakva su potvrđene diljem južne Panonije, na kojima su obitavale proširene porodice.

Nedavno je u Zbirku Sajko pristigla skupina željeznih predmeta koju je južno od mjesta Kričke pronašao Mato Čosić. Radi se ostavi poljoprivrednih i kovačkih željeznih alatki u kojoj se nalaze dva srpa, ralo, dvoja klijesta i čekić. Takve ostave česte su na srednjoeuropskom prostoru u razdoblju mlađeg željeznog doba, ali je iz središnje i istočne Hrvatske, prostora koji se nalazio na granici rasprostiranja latenske kulture, poznat samo jedan sličan nalaz pronađen na samom vrhu planine Papuk. Iz tog razloga ovi će predmeti sigurno naći mjesto u stalnom postavu budućeg novljanskog muzeja.

Na kraju poglavlja o pretpovijesnim nalazištima na novljanskom području moramo napomenuti da su u terenskom pregledu 2018. godine na još nekoliko položaja prikupljeni ulomci keramičkih

SL. 7 Ulomak vrata lonca iz naselja latenske kulture na položaju Selišća kod sela Brestača (crtež: M. Galić; foto: I. Drnić)

posuda koji pripadaju ovom razdoblju, ali zbog znatne fragmentiranosti i nedostatka prepoznatljivih komada nije moguća preciznija vremenska i kulturna atribucija. Iznimku možda čini položaj Brestača-Selišća gdje je, uz nekoliko ulomaka keramičkih posuda, uključujući i dva ruba zdjela, i kućnog lijepa, pronađen jedan kameni odbojak nastao u prethodno opisanom procesu pripreme jezgre za proizvodnju različitog oruđa. To bi moglo ukazivati, uz znatan oprez, da se na ovom položaju nalazilo naselje iz mlađega kamenog ili bakrenog doba. S obzirom na određeni potencijal ovi položaji biti će ponovo pregledani u budućim terenskim pregledima.

Srednji i rani novi vijek

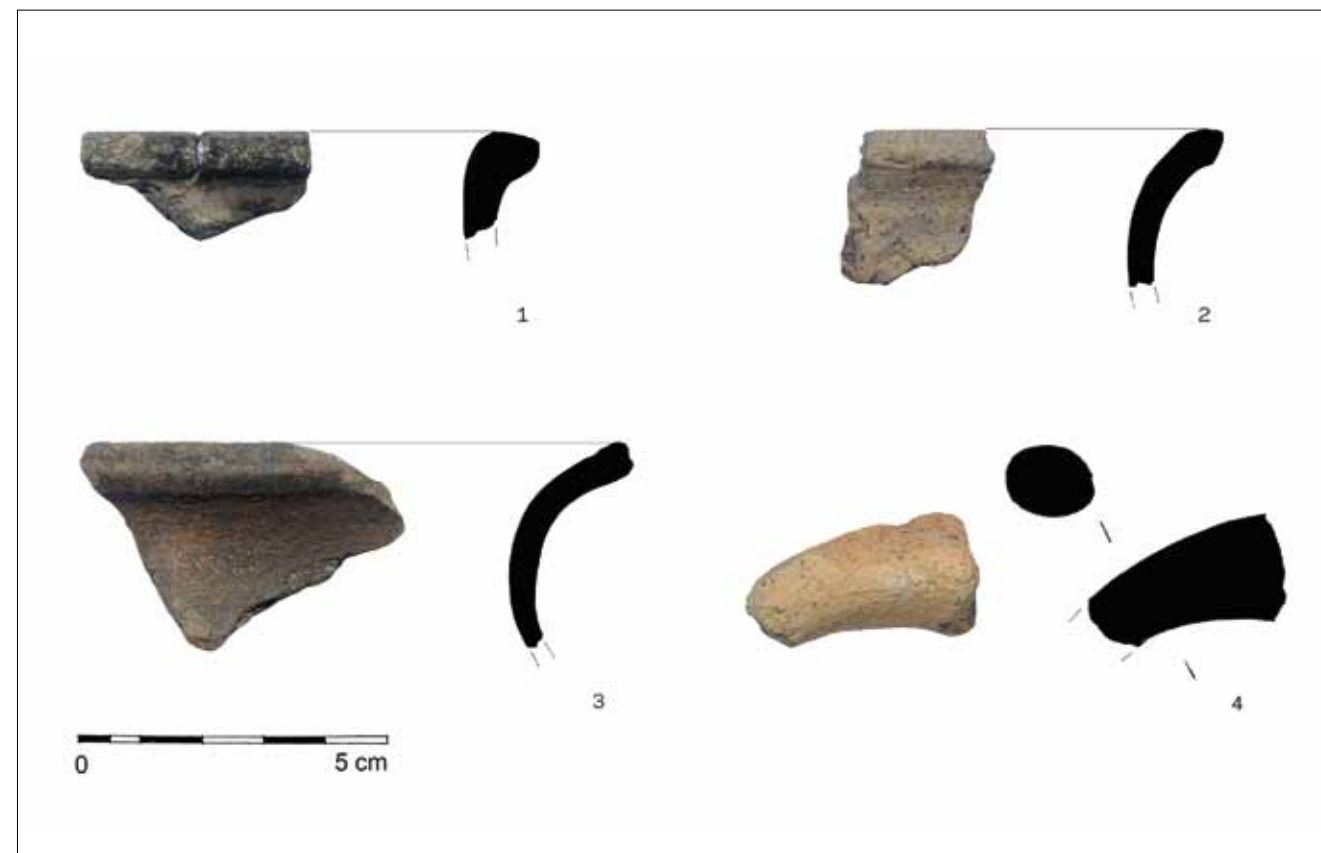
Krajem 1. st. pr. Kr. južna Panonije, pa tako i mlađeželjeznodobne zajednice koje su obitavale na prostoru kontinentalne Hrvatske dolaze pod rimsku vlast, a taj prostor u administrativnoj podjeli Carstva pripada provinciji Panoniji. Na novljanskom prostoru

SL. 8 Avarska sablja s položaja tvornice Kozara u Novskoj (foto: Ž. Sajko)

SL. 9 Srednjovjekovno selište na položaju Brestača-Selišća (foto: J. Zorić)

SL. 10 Ulomci srednjovjekovnih keramičkih posuda s položaja Brestača-Selišća (crtež: M. Galić; foto: I. Drnić)

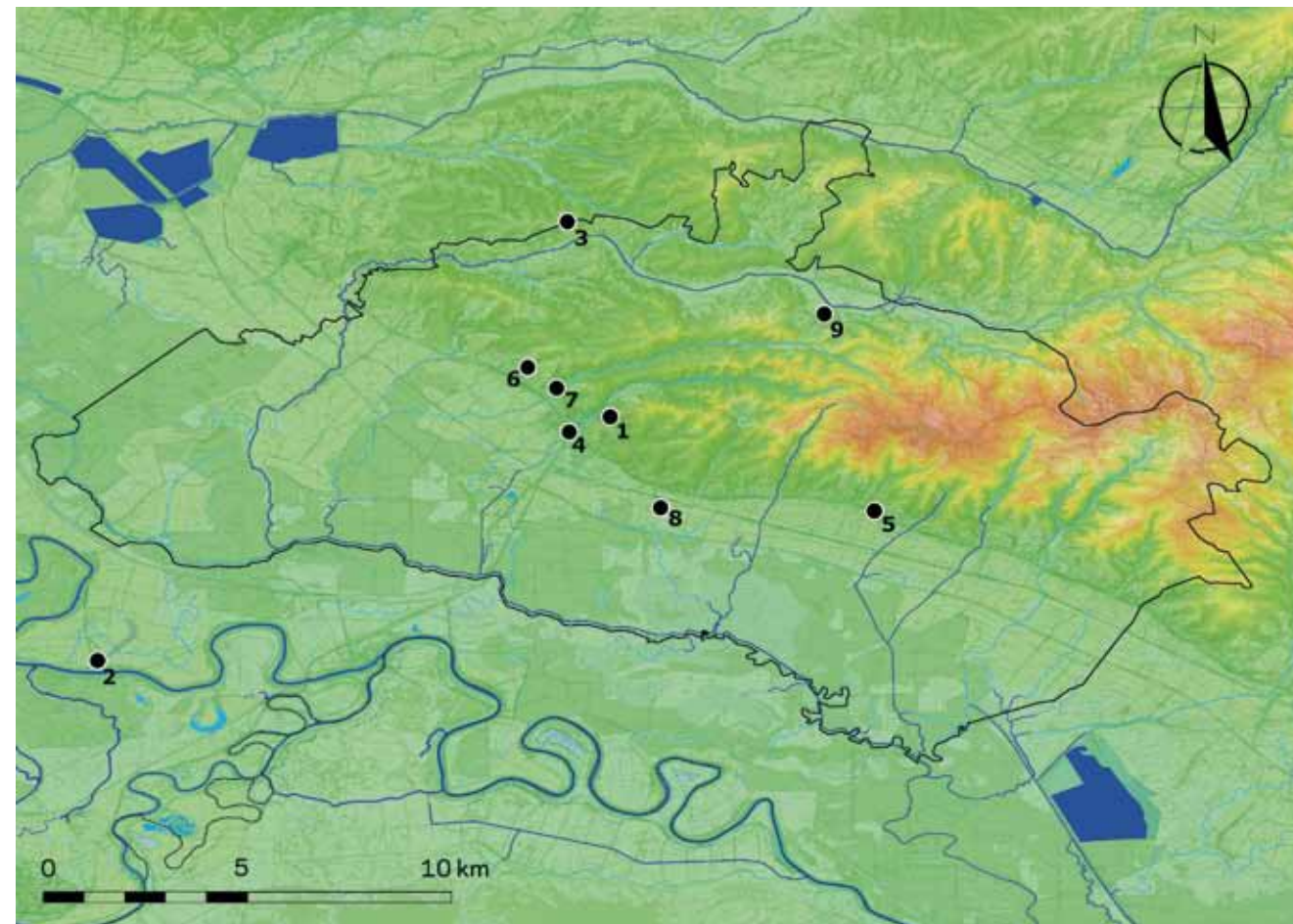
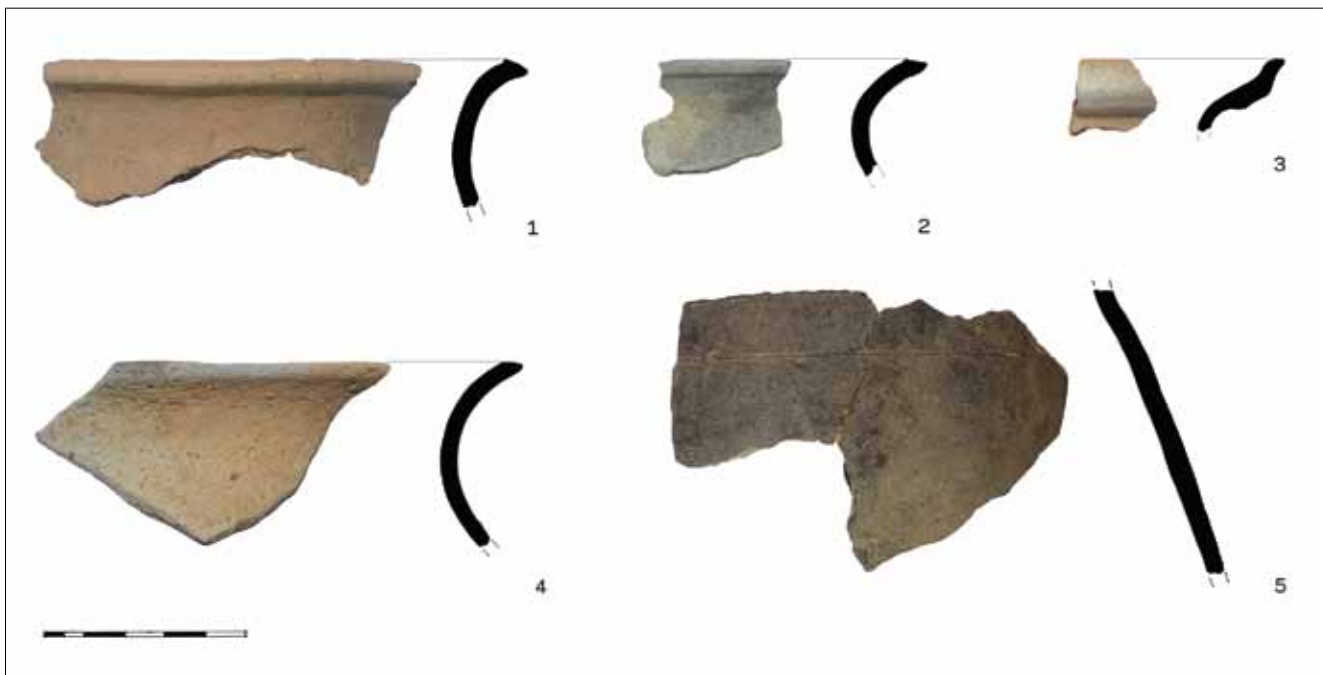

SL. 11
Srednjovjekovno selište na položaju Novi Grabovac-Polje (foto: I. Drnić)

do sada nisu zabilježeni tragovi naseljavanja iz vremena rimske vladavine što je zasigurno posljedica slabe istraženosti, a ne nepostojanja nalazišta iz tog razdoblja. S obzirom na blizinu obližnjeg istaknutog centra Siscije prilično je sigurno da nije bilo razvijenih urbanih centara, ali za očekivati je postojanje ruralnih naselja (*vicusa*) kakvi su zabilježeni diljem Slavonije.

U 5. stoljeću rimska moć opada, a brojni barbarski narodi, koji su obitavali na sjevernim granicama, prelaze na teritorij Carstva i formiraju svoje države čime započinje razdoblje srednjeg vijeka. Iz ranoga srednjeg vijeka s novljanskog područja poznat je nalaz avarske sablje (sl. 8). Predmet je pronađen 1. lipnja 1978. godine u zemljanom iskopu nastalom pri izgradnji nove tvornice Kozara, u

SL. 12.
Ulomci srednjovjekovnih keramičkih posuda s položaja Novi Grabovac-Polje (crtež: M. Galić; foto: I. Drnić)

SL. 13_1
Pretpovijesna nalazišta na prostoru Grada Novske:
1. Novska-Staro selo, 2. Drenov Bok-Bomberkuša, 3. Kozarice-Kornjaš, 4. Novska-crkva sv. Luke Evanđeliste, 5. Roždanik-crkva sv. Roka, 6. Brestača-Selišća, 7. Brestača-Zapade, 8. Stari Grabovac-Livade/Staze, 9. Kričke (izradio: J. Zorić)

blizini željezničke stanice. T. Aralica i M. Ilkić, autori koji su objavili ovaj nalaz, pretpostavljaju da se na tom mjestu vjerojatno nalazila manje avaro-slavensko groblje. Sablja, datirana u 8. st., dugačka je 86,7 cm, s blago zakrivljenim sječivom peterokutnog presjeka i željeznom križnicom. Ovakve sablje predstavljale su tipično oružje ratnika-konjanika iz razdoblja Drugog avarskog kaganata, političke tvorevine koja se rasprostirala na većem dijelu Karpatske kotline od posljednje trećine 7. do kraja 8. st. (670. – 796. g.) i okupljala raznorodne stepске nomadske populacije za koje se smatra da su činile elitni sloj, ali i razne slavenske zajednice. Nakon sloma kaganata na prijelazu 8. u 9. stoljeće te slavenske zajednice će stvoriti svoje vlastite neovisne političke tvorevine.

Iz arheološke perspektive na području Grada Novska najviše podataka je dostupno za razvijeni i kasni srednji vijek te početak novog vijeka, razdoblja od 13. do početka 16. stoljeća, odnosno do 1540. godine i pada pod osmanlijsku vlast. Naime, prethodno navedene utvrde, koje su u tom razdoblju uglavnom u posjedu plemićke obitelji Svetačkih, kao i sakralni objekt na mjestu današnje crkve sv. Luke, građen prvotno u 13. st., kojima će biti posvećena sljedeća dva poglavlja, činili su fokalne točke političke, vojne i duhovne moći, karakteristične za srednjovjekovno feu-

dalno društveno uređenje. Pored navedenih centara moći, u terenskim pregledima provedenim na području današnjih mjesta Brestača, Kozarice, Novi Grabovac i Nova Subocka zabilježeni su ostatci manjih naselja ruralnog karaktera, odnosno sela. S obzirom na to da je kasnosrednjovjekovna Slavonija bila dominantno orijentirana na poljoprivrednu proizvodnju, ta su sela činila ekonomsku osnovu društvenog poretka. Površinski nalazi tih sela su skromni, a čine ih oranjem oštećeni ukopi s tragovima gara, ulomci keramičkih posuda pa čak i komadi kućnog lijepa, odnosno smjese blata i organskog materijala (slame, piljevine, trave i sl.) kojima su premazivani zidovi drvenih građevina, a koja je pečena uslijed izgaranja objekata.

Navedeni ostatci srednjovjekovnih sela zabilježeni su na položajima: Brestača-Poljanice, Brestača-Selišća (sl. 9, 10), Nova Subocka-Krčevine, Nova Subocka (300 m istočno od mjesnog groblja), Kozarice-Kornjaš i naposljetku Novi Grabovac-Polje s najvećom koncentracijom pokretnih nalaza, uglavnom ulomaka keramičkog posuda (sl. 11, 12). Ulomci dominantno grubljeg posuda s navedenih nalazišta, uglavnom karakterističnih lonaca izvučenog, često profiliranog ruba, uz poneki ulomak većih lonaca cilindričnog vrata, čaša i poklopaca, datiraju nalazišta u razvijeni i kasni

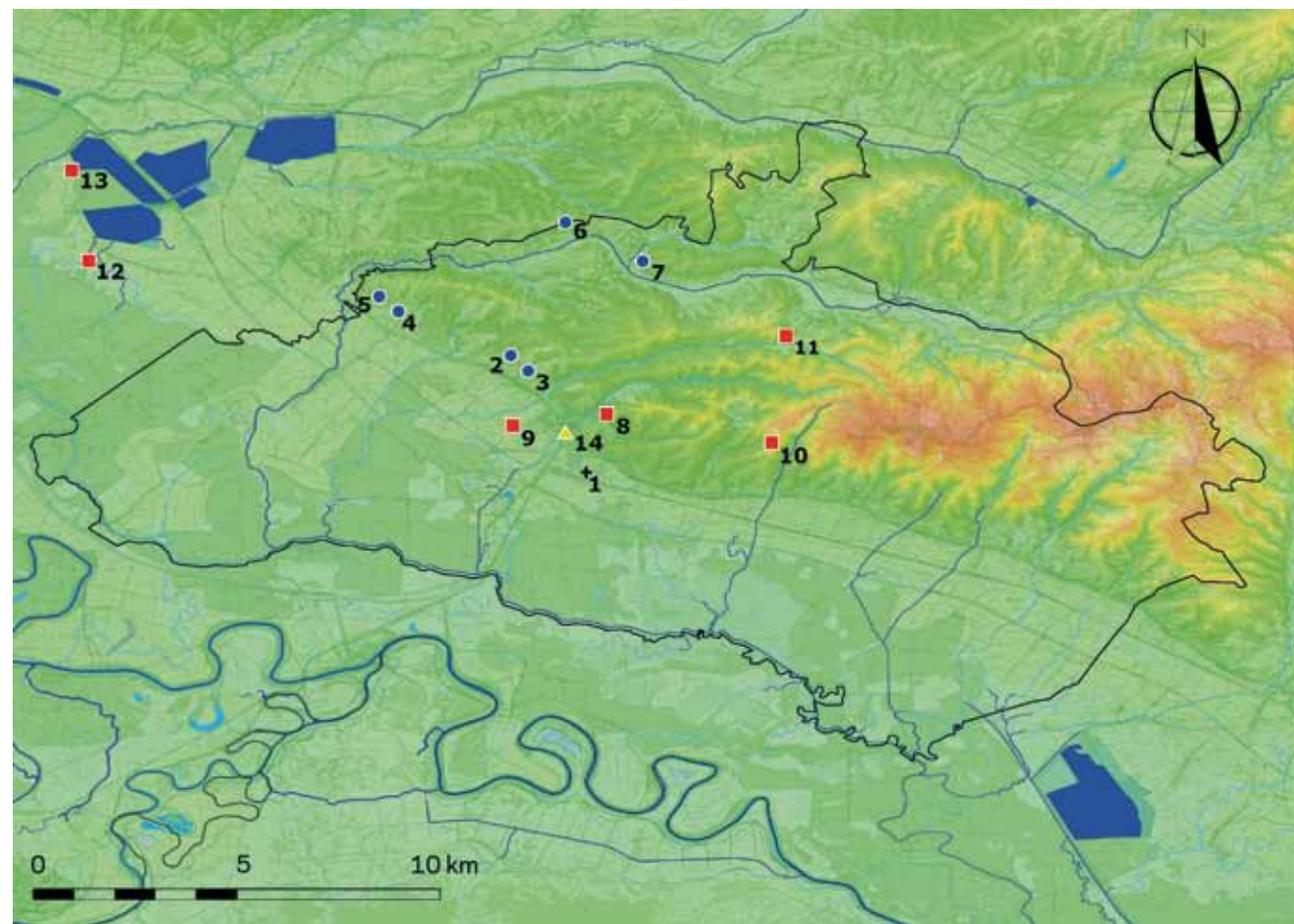
UTVRDE NOVLJANSKOG KRAJA

Antonio Džaja

O Svetačju i plemićkoj obitelji Svetački

Područje današnjeg grada Novske u srednjem vijeku pripadalo je velikom posjedu pod imenom Svetačje (u poveljama zapisano kao "possesio Scincha" (1343.), kasnije *Zenche*, *Zenthe*, *Zynche*, *Zemche*, *Zempche*, *Zempthe*, *Semphte* i *Zencze*). Taj posjed obuhvaćao je prostor lijeve obale rijeke Save i oko Velikoga i Maloga Struga, od Jasenovca do utoka Maloga Struga u Savu. Na sjeveru je obuhvaćao brdske predjele koji se od Psnja spuštaju između potoka Pakre i Posavine na zapad prema Lipovljanima i Kraljevoj Velikoj do potoka Subocke (Sl. 14). Navedeni prostor obuhvaća današnje područje Grada Novske, općine Jasenovac i dio općine Okučani, do rijeke Soboštine. Pretpostavlja se da je sam naziv Svetačje ranije nosila i velika župa koja se u 12. st. podijelila na tri manje župe: Toplicu oko rijeke Toplice (područje Daruvara), Pakar ili Peker oko Pakre (Pakrac i Lipik) i Bijelu Stijenu oko potoka Lješnice. Naknadno se područje Svetačja proširilo i na dijelove koji su ranije pripadali dubičkoj župi (Kraljeva Velika i Čubin s područjem između Save i Une). Svetačje je kao posjed dodijeljeno rano s obzirom na to da je, poput Moslavine, oduvijek bilo izvan poznatih granica srednjovjekovnih županija te čini i poseban arhidakonat u zagrebačkoj biskupiji po crkvenoj podjeli.

Ovim prostorom su većim dijelom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka gospodarili pripadnici plemićke obitelji Svetački (*de Zenche*, *Zempchey*, mađ. *Szenchey*, *Szencsei*) o kojima je Vjekoslav Klaić početkom 20. st. napisao studiju koja je još uvijek vrijedan izvor. Ova obitelj potječe od kneza Tibolda, njemačkog porijekla, koji je bio jedan od istaknutih ljudi u mađarskom kraljevstvu za vladavine kralja Kolomana i koji je vjerojatno bio i hrvatski ban u 13. st. jer se potomci ove obitelji često tituliraju „od roda bana Tibolda“ (*de genere Tybold bani*). Oni u početku imaju glavno sjedište u Bijeloj Stijeni koje se u poveljama spominje kao *castrum nepotum Thyboldi*, ali ga od sredine 15. st. trajno gube. Kralj Ladislav V. Posmrtni između 1453. i 1456. godine daruje ovaj grad gubernatoru Janku Hunjadiju (Sibinjaninu Janku), a 1476. kralj Matija Korvin ga predaje srpskom despotu Vuku Greguroviću koji tu umire 1485. godine. Preko njegove udovice Barbare Frankopan grad prelazi u posjed Franje Berislavića Grabarskog, a kasnije ga se dočepao biskup Petar Berislavić. Franjo i Baltazar Bačani (*de Bathyan*, mađ. *Batthyány*) pokušavaju ga preuzeti nakon smrti Petra Berislavića, ali ga ipak na kraju moraju dati Ivanu Baniću (*Banffy*) 1521. dok ga

+ slučajni nalaz ● selišta ■ utvrde ▲ crkva s grobljem

Sl. 13_2

Srednjovjekovna nalazišta na prostoru Grada Novske:

1. Novska-tvornica Kozara, 2. Brestača-Poljanice, 3. Brestača-Selišća, 4. Nova Subocka-Krčevine, 5. Nova Subocka, 6. Kozarice-Kornjaš, 7. Novi Grabovac-Polje, 8. Novska-Gradina/Turski grad, 9. Orešić-grad/Ujvár, 10. Paklenica-Britvić-grad, 11. Subocki grad, 12. Kraljeva Velika-Kučiste/Stari grad, 13. Gradine-Samčine/Barutana kralja Matijaša, 14. Novska-crkva sv. Luke Evandeliste (izradio: J. Zorić)

srednji vijek (13. – 15. st.), a vjerojatno i sam početak ranog novog vijeka do 1540. g. i pada novljanskog prostora u osmanlijske ruke. Iznimku predstavlja položaj Brestača-Selišća gdje je prikupljeno i nekoliko ulomaka posuda nešto grublje fakture koji se vjerojatno mogu datirati i nešto ranije, u 11. – 12. stoljeće (sl. 10: 1-2). Iako ova nalazišta možda nisu atraktivna kao spomenute utvrde

(Subocki grad, Turski grad u novljanskom Starom selu, Orešić-grad), koje i danas čine markantne točke u prostoru, ili kao ostatci sakralne arhitekture crkve sv. Luke s pripadajućim grobljem koji nam pružaju uvid u duhovni život ondašnjih ljudi, ona nam omogućuju cjelovitiji uvid u kulturni krajolik srednjovjekovnih zajednica koja su nastanjivale prostor današnjeg Grada Novske.

Sl. 14
Detalj *Tabula Hungariae*
iz 1528. godine

na kraju nije dobio Petar Keglević 3. svibnja 1526. koji drži Bijelu Stijenu do osmanlijskog osvajanja 1543. godine.

Sredinom 14. st. pripadnici ovog roda počinju se nazivati po svom najznačajnijem posjedu Svetački (*de Zenche, de Zinche*). Razni pripadnici obitelji igrali su značajne uloge u političkom životu Slavonije, osobito krajem 15. i u prvoj polovini 16. st. kada neki obnašaju i funkcije banovca (podbana) i župana križevačkog.

Od početka 16. st. posjedi plemića Svetačkih bili su izloženi osmanlijskim napadima. Padom jajačke banovine (zajedno s Banja Lukom) 1528. godine te utvrđenjem Kobaša na Savi 1530., prostor Svetačja sve je izloženiji osmanlijskim napadima. Nakon opsade Kisege u rujnu 1532. godine jedan dio osmanlijske vojske pod velikim vezirima Ibrahimom, vraćajući se prema Beogradu kraj Križevaca preko Moslavine i (Kraljeve) Velike pljačka područje Svetačja. Vjerojatno Svetački tada podižu novi grad Ujvar (*Wywar*) ili Novigrad kod današnje Novske. Tada se u njihovoj vlasti spominje i grad Jasenovac (*castrum leszenovac*) na ušću rijeke Une, ali nije jasno jesu li ga oni sagradili ili su ga od nekoga dobili.

Jasenovac Osmanlije prvi put osvajaju 1536. godine čime se otvara put daljnjim osvajanjima na ovom području. Iako je bilo pokušaja da se Jasenovac preotme iz turskih ruku, to ne uspijeva trajno i ne mogavši više braniti svoje posjede krajem 1540. godine Krsto II. Svetački pojavljuje se u Carigradu pred sultanom i predaje mu svoja četiri grada za što je dobio godišnju plaću od 600 forinti. Pretpostavlja se da su to bili gradovi Subocka ili Sombetelj, Novska (Ujvar), Britvičevina, a možda i razvaljeni Jasenovac ili Oporovac. Krsto II. se vjerojatno kasnije domogao begovske časti,

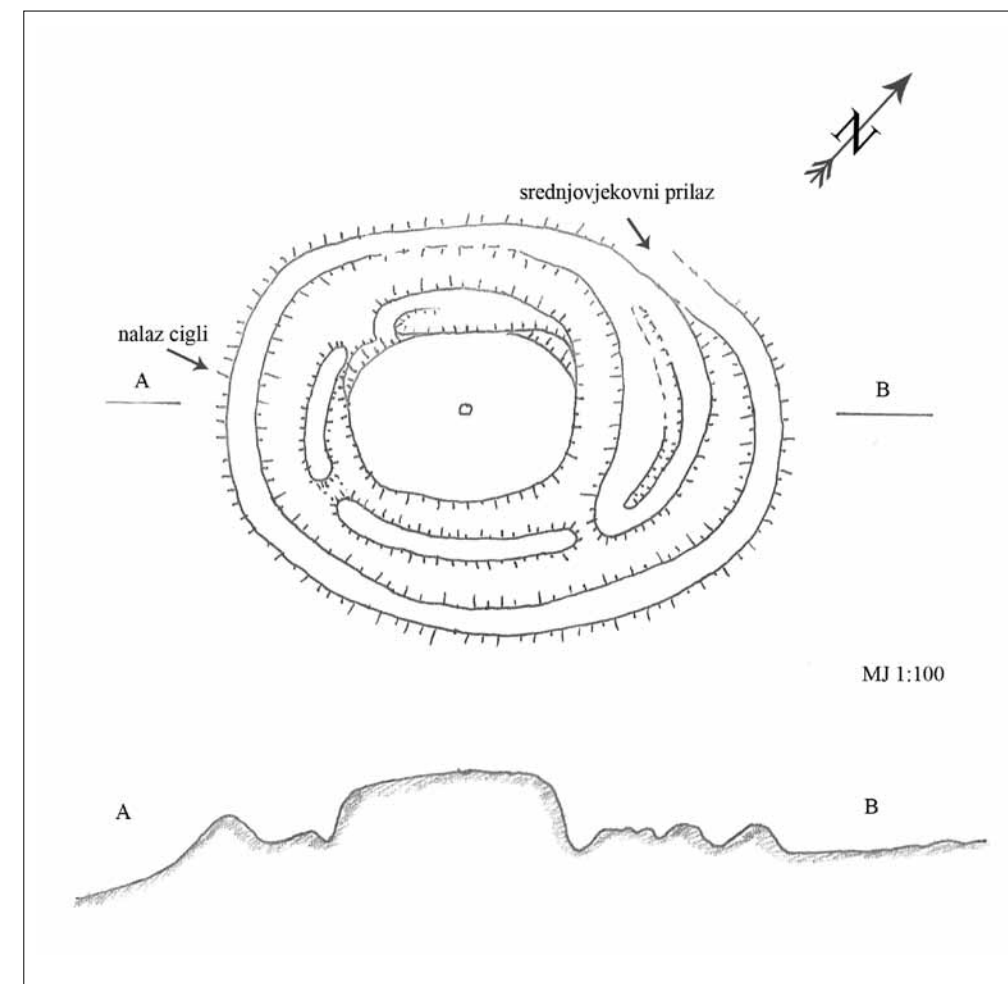
koju će nositi i njegovi potomci. Izgubivši svoje posjede, drugi članovi obitelji teško preživljavaju, što se vidi na primjeru Mihaela Svetačkog, banovca iz 1539. i 1540. godine. Vjerojatno kasnije prevaren od Tome Nadasdyja i Petra Erdődyja i ne dobivši pravne satisfakcije, prelazi na osmanlijsku stranu iza 1559. godine i prihvaća islam. Početkom 17. st. muški rod plemića Svetačkih ili „de Zempche“ u kršćanskoj Hrvatskoj i Slavoniji izumire. U osmanlijskoj Slavoniji su se održali muški potomci Krste II. i Mihaela i dalje noseći ime Svetački ili Svetačkovići. Bili su begovi u cerničkom i požeškom sandžaku sve do pada osmanlijskoj vlasti u Slavoniji kada se povlače u Banja Luku, iako je bilo pokušaja da se vrate na kršćansku vjeru.

Utvrde

Gradina (Stari grad, Turski grad)

Tik iznad kuća u šumi s lijeve strane na kraju današnje ulice J. J. Strossmayera nalazi se srednjovjekovno gradište poznato među lokalnim stanovništvom kao Gradina u Starom selu i Turski grad (sl. 15). Ovo gradište spada u visinski tip kasnosrednjovjekovnih gradišta. Ovalno gradište (oko 70 x 100 m) pruža se dužom osi u smjeru istok-zapad. Središnje ovalno uzvišenje (oko 30 x 40 m) visoko je oko 5 – 6 m, dok su bedemi visine 1,5 – 2,5 m. Jarak je pri dnu širine 2 – 3 m, dok u gornjim dijelovima ima širinu oko 7 m. Pristup utvrde je vjerojatno bio sa sjeverozapadne strane. Obilaskom gradišta 2018. godine na površini su uočeni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i opeke.

SL 15_1
Srednjovjekovna utvrda u novljanskom Starom selu (ortofoto: Geoportala DGU)

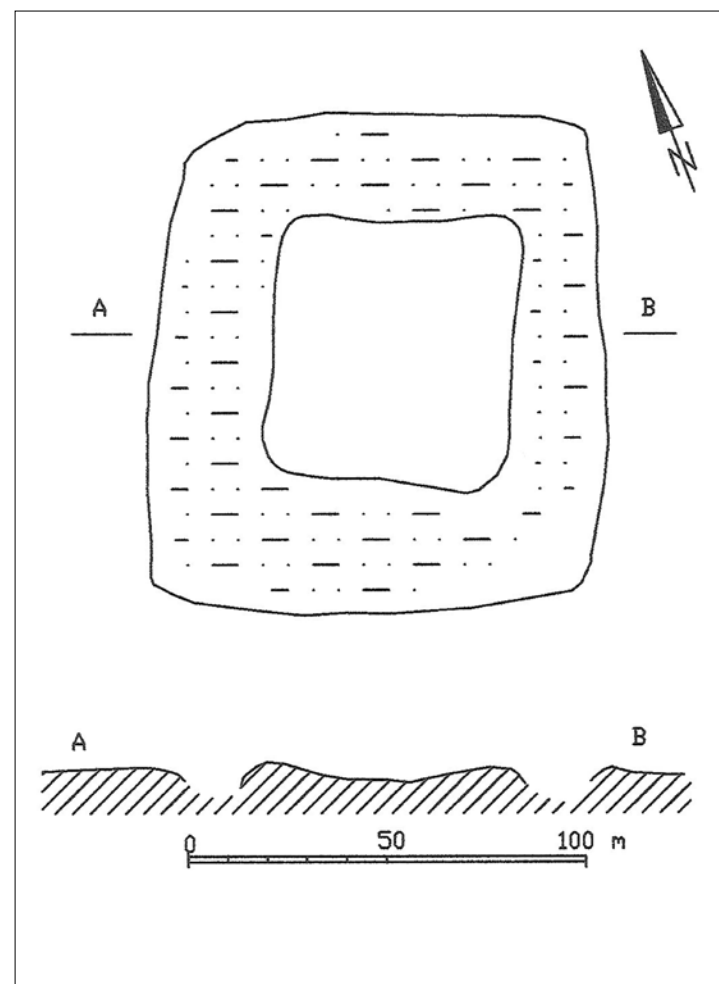
SL 15_2
Srednjovjekovna utvrda u novljanskom Starom selu (nacrt prema T. Tkalčec, T. Sekelj Ivančan)

Orešić-grad (Ujvár/ Novigrad, Wywar, Szechewywar)

Na jugozapadnom kraju grada Novske, petstotinjak metara istočno od potoka Brestače, nalazi se utvrda koja je u narodu poznata kao Orešić-grad (sl. 16). Središnje uzvišenje kvadratičnoga tlocrta (oko 60 x 60 m) jedva nadvisuje okolni kraj (visine do 1,5 m). Oko tog uzvišenja nalazi se obrambeni jarak širine 15 – 20 m koji prati oblik središnjeg uzvišenja. S jugoistočne strane je djelomično zatrpan da bi se olakšao pristup zemljištu koje se koristi u gospodarske svrhe. Jarak je i danas uglavnom tijekom čitave godine ispunjen vodom. Prije isušivanja okolnog prostora odvodnim kanalima utvrda je vjerojatno bila okružena teško pristupačnim močvarnim prostorom. Jarak se vodom punio iz obližnjeg potoka ili prirodnim nadiranjem podzemnih voda. Središnje uzvišenje uz cijeli rub ima povišenje debljine oko 10 m i visine oko 1,2 m, a koje je bolje očuvano na zapadnoj strani, dok je istočna oštećena podizanjem gospodarskih objekata u novije vrijeme. Ispod ovog povišenja mjestimično se naziru ostaci zidane arhitekture od opeke (30 x 16 x 8 m). Nije moguće utvrditi je li utvrda imala zemljani bedem s vanjske strane jarka. U članku o Orešić-gradu autorice T. Tkalčec i T. Sekelj Ivančan, koje su posjetile lokalitet 2005. godine, navode da su zapadno od utvrde pronađeni ostaci vrhova strijela samostrela.

Utvrda je smještena neposredno uz Radničku cestu koja se nalazi na srednjovjekovnom komunikacijskom pravcu prema utvrdi u Kraljevoj Velikoj. Taj je put izgubio značaj u drugoj polovini 18. st. izgradnjom tzv. Krajiške ceste od Banove Jaruge do Slavenskog Broda za vladavine Marije Terezije (1758. – 1770.).

Pretpostavlja se da se ovdje radi o novom gradu koji Svetački podižu 1532. godine u svrhu obrane svojih posjeda od Osmanlija, zabilježenom u povijesnim dokumentima kao (*Szenche*)Wywar (Ujvár, Novigrad), a po kojem kasnije Novska dobiva ime. Postoji mogućnost da je izgrađen i ranije, oko 1471. godine. Time bi postao istodoban s kutinskim Kaštelom (tzv. Aušovom) kojemu i oblikom gradnje nalikuje. Da je bio zidan potvrđuje i povijesni izvor u kojemu ban Toma Nadasdy izvješćuje 1539. kralja Ferdinanda Habsburškog o nepovoljnim obrambenim prilikama u Slavoniji i spominjući utvrde Krste Svetačkog navodi da drvene utvrde treba uništiti, dok zidane mogu ostati u svrhu obrane.

Paklenica, Britvić-grad (Trstenica, *Therzthenycze*, Britvićevina, *Brithwychwyna*)

Na brdskom prostoru iznad današnjeg sela Paklenica, tik uz katastarsku granicu sa selom Voćarica, nalazi se jednostavno kružno gradište na položaju označenom kao Sisvete (sl. 17). S obzirom na to da nije bilo moguće pristupiti gradištu (nalazi se u minski sumnjivom području), njegove dimenzije su procijenjene na osnovu digitalnih ortofoto snimaka. Središnje uzvišenje pri vrhu ima promjer od oko 30 m, a pri dnu oko 50 m. Okružuje ga jarak pri dnu širine oko 2 – 3 m, a u gornjem dijelu i do 10 m. Nasip debljine 12 – 15 m, okružuje jarak. Nije bilo moguće utvrditi ima li gradište još jedan, drugi bedem koji bi ukoliko postoji imao promjer oko 115 m.

Ovo gradište bi se vjerojatno moglo povezati sa srednjovjekovnom Trstenicom (*Therzthenycze*) ili Britvićevinom (*Brithwychwyna*). Britvićevina ili Britvić-grad ime je dobio po posjedu obitelji Britvić (*Borotwa*) u čijem je vlasništvu bio prije nego što su ga preuzeli Svetački. Iako se ovaj posjed smještao na područje Jazavice ili Roždanika, smatram da ga se ipak treba smjestiti na područje današnjeg sela Voćarice i Paklenice. Iz popisa dimova (porezna jedinica) za kraljevski porez u kraljevini Slavoniji 1495. godine, za pretpostaviti je da mjesta idu prema nekom redosljedju pa tako i u mjestima *Peklencze* (vlasnik Franjo *de Zemche*), *Therzthenycze* (vlasnik Nikola *Borotwa*), *Dragalyn* (vlasnik Ladislav *Domozloych*) i *Rosenyk* (vlasnici Juraj *Castellanffyw*, Kerheni i drugi) možemo prepoznati današnja mjesta Paklenicu, Voćaricu, Jazavicu i Roždanik iz čega je vidljivo da se Britvićevinu ili Britvić-grad treba smjestiti na područje Voćarice, a ne Jazavice ili Roždanika kako se to prije smatralo. Iznad ovog gradišta je toponim Crkvište gdje se vjerojatno nalazila crkva Svih svetih u Trstenici.

Subocki grad (*Zombathel*)

Do drugog svjetskog rata sela Bair, Brezovac i Popovac skupno su se zvala Subocki grad. Ova utvrda smještena je u brdima, južno od mjesta Popovac, u blizini izvora potoka Brestače, na koti 269 koja je na topografskoj karti označena toponimom Gradina (na starim austrougarskim kartama Grad-brdo) (sl. 18). Spominje ga još i Gjuro Szabo i opisuje da je *sazidan na vrhu brijega tako, da je oko sunja načinjen dubok šanac, pa sada izgleda poput kratera*.

Središnji humak je eliptičnog tlocrta (oko 60 x 30 m), sužen je prema istočnoj strani, a dužom osi u smjeru istok-zapad i blagim otklonom prema sjeveru. Dok je istočni dio čista zaravan, na zapadnom dijelu je obrastao dio (oko 30 x 30 m) s udubljenjima dubine oko 1 – 1,5 m. Moguće je da mjestimična izbočenja oko udubljenja predstavljaju ostatke arhitekture prekrivene zemljom. Na ovom dijelu mogu se uočiti ostaci gorane opeke i ulomci srednjovjekovne keramike (14. – 16. st.) (sl. 20). Visina humka bi se mogla procijeniti na 7,5 – 8 m. Opisano uzvišenje okružuje dosta širok jarak (pri dnu je širok 8 do 11 m, a pri vrhu i do 25 m) (sl. 19). Jarak je okružen nasipom tj. bedemom širine 20 m, koji je na vrhu širok oko 3 m. Visina bedema s unutrašnje strane iznosi oko 2 – 2,5 m.

Josip Varga je u svojim rukopisima zapisao da je Subocka ili Subocki grad bio naziv za čitavo područje od izvora Subocke na obroncima Psunja do utoka u Strug. Posjed je imao utvrdu Sombatelj (*Zombathel*) uz gornji tok, dok se samo središte grada, prema Vargi, nalazilo uz potok Subocku jugozapadno od današnjih Kozarica. Prema zapisu Luke Ilića Oriovčanina navodno je na Subockom gradu početkom 19. st. pronađen glagoljski natpis *Počiva vod. Bu(d)imir sin (Pri)bibla Sudemi(rova) 1090*.

Sl. 17_1
Srednjovjekovna utvrda u na položaju Sisvete kod sela Paklenica (foto: A. Džaja)

SL. 17_2
Srednjovjekovna
utvrda na položaju
Sisvete kod sela
Paklenica (ortofoto:
Geoportal DGU)

SL. 19
Jarak utvrde Subocki grad (foto: Ž. Sajko)

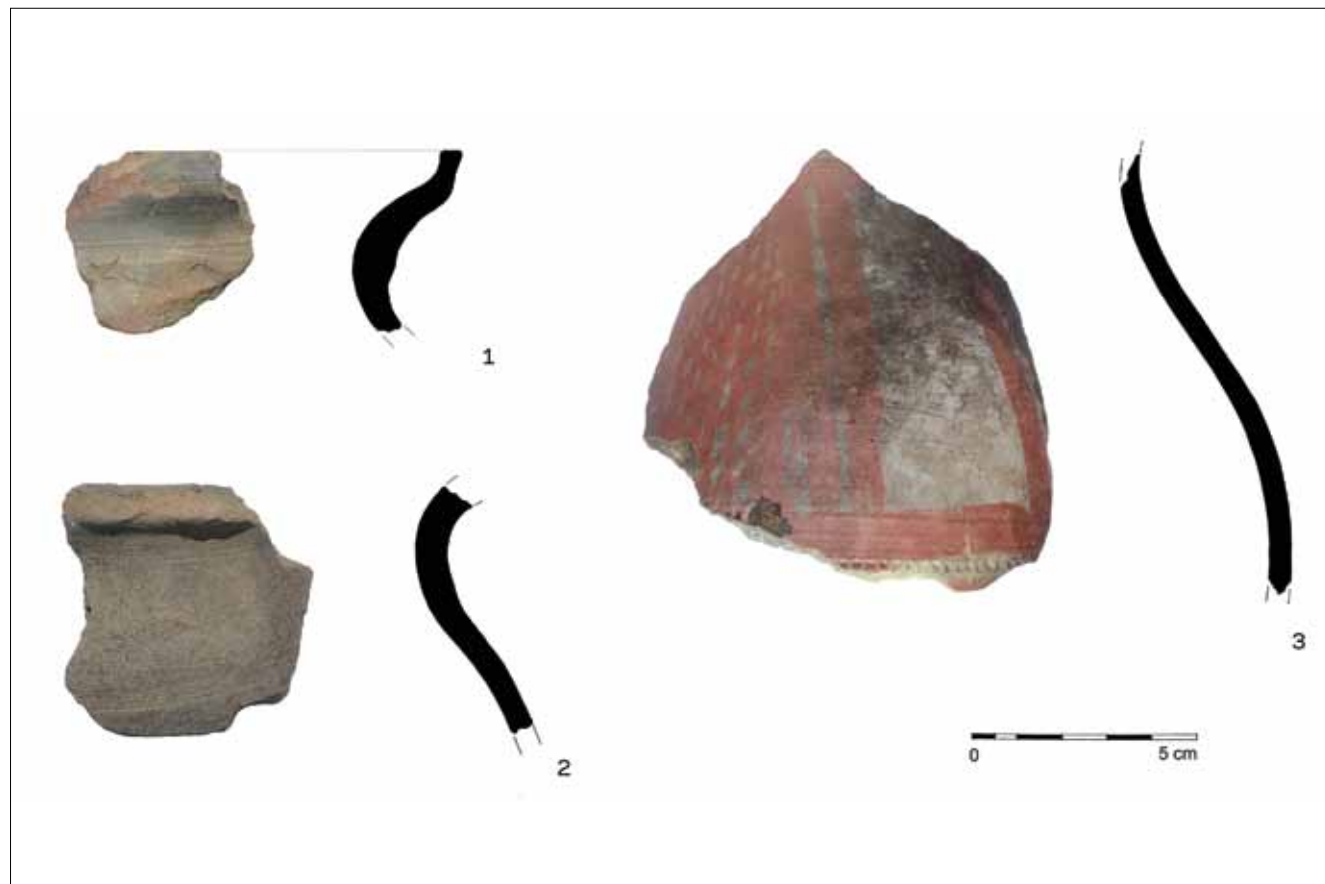
SL. 18
Srednjovjekovna utvrda
Subocki grad (ortofoto:
Geoportal DGU)

Osim toga, navodno je pronađeno i razno oružje (sablje, buzdovani, bodež), rimski, srednjovjekovni i ranonovovjekovni novac (škude, novac Ferdinanda I., osmanlijski novac) te srebrni vrč s prikazima i natpisima.

Grad Sombatelj ili Subocki (*castrum Zombathel*) s istoimenim trgovištem (*oppidum*) krajem 15. stoljeća zajednički drže plemići Juraj II., Franjo I. i Stjepan I. Svetački. Od 1504. godine kaštel Subocku zajednički posjeduju samo braća Juraj II. i Stjepan, ali tako da svaki od njih u kaštelu ima svog kaštelana. Osim udjela u gradu, svaki od njih ima i zasebna imanja koja potpadaju pod grad ili su drukčije stečeni (ženidba, kupnja): *Laz(y)*, *Powelichye* i *Chomorowyna* pripadaju Franji I., a Stjepan drži selo (*villa*) *Syroka* (Široko brdo na lijevoj obali potoka Subocka) i *ecclesiau b. Demetrii in Zenche*. Subocki (*Szoboczky*) se zadnji put spominje tik prije pada ovog prostora pod osmanlijsku vlast. Krajem 1530-ih je bilo više pokušaja da se preotmu gradovi koje su Osmanlije prethodno osvojili i da se dodatno utvrde gradovi uz novu vojnu granicu. Gradovi koji nisu mogli biti dobro branjeni često su prije napuštanja uništavani rušenjem i paljenjem od strane samih branitelja. Subocki nije uništen prije osmanlijskih osvajanja jer je, kao i Ujvar, bio dobro građen. Jedan je od gradova što ih je Krsto II. Svetački predao Osmanlijama 1540. godine u Carigradu nakon čega se preobratio na islam.

Kraljeva Velika (Kučište, Stari grad)

Najvažnija srednjovjekovna utvrda na širem novljanskom području je (Kraljeva) Velika, koja isprva nije pripadala srednjovjekovnoj župi Svetačju. Velika je 1237. godine u posjedu nekog Petra, a kad je njegova obitelj izumrla, kralj je posjed dodijelio redu ivanovaca. Krajem 14. stoljeća Velika postaje trgovište u vlasništvu plemića Gorjanskih koji tu imaju i utvrdu. Kralj Žigmund Luksemburški poklonio ju je 1427. godine Ivanu Moroviću i njegovom sinu Ladislavu, a nakon izumiranja roda, 1476. grad je dobio bivši ban Ladislav Egervarski. Krajem 15. st. postaje vlasništvo obitelji Kanižaj koji ju posjeduju i početkom 16. st. (1507., 1512.), zatim obitelji Nadasdy, a iza bitke na Mohačkom polju tu boravi i Krsto Frankopan. Kraljeva Velika se od 1495. do 1517. godine opisuje kao „*oppidum novum et antiquum, arx in provincia*“. Očito je već tada grad bio dosta velik i sastojao se od utvrde i selišta, kojih je na posjedu bilo oko 35. Padom tj. predajom gradova Svetačkih povećavaju se vojne posade obližnjih utvrda, a među njima i Kraljeve Velike kao strateški važnog mjesta. Usprkos svemu čini se da je Kraljeva Velika pala 1544. godine.

Sl. 20
Ulomci srednjovjekovnih keramičkih posuda iz utvrde Subocki grad (crtež: M. Galić; foto: I. Drnić)

Od samog grada gotovo se ništa nije očuvalo, čemu je pridonijelo i raznošenje ostataka ruševina kao građevinskog materijala za crkve i druge objekte u Kraljevoj Velikoj i Lipovljanima. Središnje uzvišenje na položaju Kućište dimenzija 35 x 35 m, visine koja varira od 2,5 – 3 m, vidljivo je oštećeno i prekopano prilikom raznošenja materijala, ali još uvijek se mogu pronaći ulomci kamena i opeke. Bedem kao i jarak širine 12 – 15 m većim dijelom je uništen, osobito na južnom i jugoistočnom dijelu. Visina bedema na očuvanom sjeverozapadnom dijelu iznosila je 2 m, dok se širina bedema ne može ustanoviti zbog izravnavanja tla poljoprivrednom obradom. Dok je ove ostatke narod zvao „grad kralja Matijaša“ (Korvina) oko tri kilometra sjevernije, s desne, istočne strane ceste za Piljenice, nalazi se još jedno gradište na položaju Gradine-Šamčine koje je dobilo naziv „barutana kralja Matijaša“.

Gradine-Šamčine (Barutana kralja Matijaša / Barutana turska)

Gradine se nalaze u šumarku i pripadaju nizinskom tipu kasno-srednjovjekovnih gradišta. Središnje uzvišenje visine oko 1,5 – 2 m je tlocrtno u obliku zaobljenog pravokutnika (oko 40 x 30 m) duže osi usmjerene sjever–jug s blagim otklonom prema istoku. Bilo je okruženo s dva bedema i jarka. Prvi jarak je bio plitak u odnosu na okolno tlo, a širine od 5 – 6 m. Bedemi su bili djelomično očuvani krajem 1950-ih. Prvi bedem bio je visine do 1 m i širine oko 7 m te je bio djelomično uništen na zapadnoj i sjeverozapadnoj strani. Danas je širina bedema 1,5 – 2 m, a sa zapadne strane uz cestu nije sačuvan. Drugi bedem je bio odvojen jarkom koji je bio vidljiv samo na sjeverozapadnoj i zapadnoj strani, dok je na sjeveroistočnoj strani bio vidljiv samo njegov trag. Širina drugog jarka bila je 8 – 10 m. Danas taj vanjski bedem nije uočljiv. Na lokalitetu se prilikom oranja nailazilo na ulomke opeke, kamena, lijepa, šljake i ulomaka srednjovjekovne keramike.

Ostale utvrde

Od ostalih utvrda koje se spominju na području Svetačja ili u rukama Svetačkih, a koje nisu još precizno locirane dvije su utvrde koje su povezane s lokalnim crkvama (Svetačje – Sv. Dimitrije i Svetačje – Sv. Martin), zatim Roždanic, Oporovac, Jasenovac (Čubin), Granica, Sv. Ladislav i Majkovac (*Maykowcz*).

Svetačje – Sv. Martin (*Zemche-Zenth-Marton, S. Martini*) i Svetačje – Sv. Demetar (*Zenth-Demeter, S. Demeter*)

Uz ime Svetačja (Zenče) vežu se dvije utvrde. To su Svetačje – Sv. Martin (*Zemche-Zenth-Marton, S. Martini*) i Svetačje – Sv. Demetar (*Zenth-Demeter, S. Demeter*), a nalazile su se u posjedu dviju grana ove obitelji. Svetačje – Sv. Demetar je imao sajamske privilegije te se stoga ubrajao u trgovišta (*opidum*). Za oba mjesta zna se da su bila kraj Save nedaleko Velike, negdje blizu Velikog Struga između Jasenovca i Puske. Prikazane su na najstarijoj karti Mađarske *Tabula Hungariae* koju je izradio Lazarus, tajnik ostrogonskog nadbiskupa Tome Bakača (sl. 14). Na Lazarusovoj karti *Tabula Hungariae* iz 1528. godine na ovom prostoru su označena mjesta *Zenicze* (Svetačje), *S. Demeter*, *Tercztenicze* (Trstenica, današnja Vočarica) i *Beelasztana* (Bijela Stijena).

Roždanic (*Rosechnyk, Rosenyk*)

Negdje na području ovog sela nalazio se srednjovjekovni posjed koji je spominjan i kao *locus castelli*. Posjed se nalazio u vlasništvu Svetačkih da bi se 1389. godine kao vlasnici spominjali Kaštelanovići od Svetoga Duha (*Castelanffy de Zenthlelelk*), a neke dijelove su držali i niži plemići.

Oporovac (*Apparocz*)

Oporovac (*Apparocz*) se spominje kao jedna od utvrda koje posjeduje Krsto II. Svetački 1539. godine. Bila je izgrađena od drveta kao i Britvičevina (*Brythwychyna*) dok su Subocki (*Szoboczky*) i Novigrad/Ujvar (*Szenchewywar*) bili dobro građeni od opeke. Iako se Oporovac pogrešno smještao u okolicu opatije Bijele, Stanko Andrić je točno predvidio južniji položaj ove utvrde koju on smješta negdje u okolicu današnjega sela Borovca zapadno od Okučana. Tamo se smješta i crkva sv. Martina pa bi možda Oporovac mogao biti isto što i Svetačje – Sv. Martin (*Zemche-Zenth-Marton, S. Martini*).

Jasenovac (*Jessenovecz, Čubin, Chwbyn*)

Jasenovac se prvi se put spominje pod tim imenom 1513. godine kad je ban Petar Berislavić u njegovoj blizini prešao Savu na putu prema Dubici da je zaštititi od mogućih napada Osmanlija. V. Klaić pretpostavlja da bi Jasenovac mogao biti utvrda Čubin u Zagrebačkoj županiji koja se spominje u vlasništvu Ladislava VI. Svetačkog još 1471. godine, a spominje se i 1480. i 1496. godine u donaciji kralja Vladislava II. Jagelovića Jurju II. Svetačkom. Jasenovac je 1536. godine postojao kao maleni burg plemića Svetačkih koji nakon pada Dubice dobiva na strateškoj važnosti. Osmanlije konačno osvajaju Jasenovac negdje između 1540. (predaja Krste II. Svetačkog) i 1556. godine kada i Kostajnicu, čime je cijelo donje Pounje palo pod osmanlijsku vlast.

Utvrda Granica (*Granitzay*)

U okolini utvrde Subocke kod sela Jagma nalazila se utvrda u brdu, opasana dubokim jarcima, a zvala se Granica. Spominje se 1476. godine u posjedu vlastelina Svetačkih, a 1577. navodi se u pakračkom sandžaku pod imenom *Granitzay*.

Sv. Ladislav i Majkovac (*Maykowcz*)

Blizu Save i Struga nalazile su se utvrde Majkovac (*Maykowcz*) i Sv. Ladislav. Prvu utvrdu posjedovali su Pakoši iz tolnanske županije, a drugu je 1486. godine posjedovao Bolto Raškaj. Majkovac (*Maykowcz*) 1489. godine kralj Matijaš Korvin daje Ivanu Trogirskom, kiparu kojemu je bio dužan veći novčani iznos. Kasnije ga posjeduje Matija Varodi od Adorjana, brat Petra, nadbiskupa kaločkog, koji ga 1498. prodaje Franji Berislaviću Grabarskom za 1200 zlatnih forinti. Kralj Vladislav II. Jagelović 1503. godine daje ovaj posjed vojvodi Hadar nakon vojvodinog preobraćenja s islama na kršćanstvo.

OTKRIVANJE NOVLJANSKIH TAJNI: PRIKAZ ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA CRKVE SV. LUKE EVANĐELISTE

Juraj Belaj, Sebastijan Stingl

Tijekom listopada i studenog te početkom prosinca 2018. godine Institut za arheologiju je, pod vodstvom dr. sc. Jurja Belaja, a na poziv gradonačelnika Novske Marina Piletića, arheološki istražio dijelove crkve sv. Luke Evanđeliste u središtu grada Novske. *

Tijekom radova na sanaciji crkve, prije našeg dolaska, na čitavoj površini crkve nivo poda snižen je za oko pola metra, a dodatno je iskopano i više probnih manjih sondi i jaraka. Izvan crkve iskopani su građevinski rovovi za temelje raznih dogradnji uokolo svetišta i istočnog dijela crkvenoga broda. Ovim su iskopima otkrivene starije zidane strukture. Poneke strukture oštetili su spomenuti radovi ili još ranije infrastrukturne intervencije na lokalitetu. Na dubini od oko jednog metra uočeni su kosturi *in situ* te je iskop obustavljen. Do tada prekopane kosti pronađene na lokalitetu dokumentirane su te je – u dogovoru sa župnikom vlč. Milanom Vidakovićem – odlučeno pokopati ih na lokalitetu.

Uočeni su, dakle, tragovi arhitekture i grobova starijih od današnje crkvene građevine. U literaturi prevladava mišljenje da je crkva sv. Luke građena na mjestu starije crkve sv. Dimitrija koja se

navodi u izvorima od 1334. godine u Belini. Budući da bi planirani radovi uništili arheološke slojeve, strukture i grobove, odlučeno je istražiti ih. Ujedno se istraživanjima željelo prikupiti čim više podataka o povijesti Novske.

Opis crkve sv. Luke

Crkva sv. Luke Evanđeliste nalazi se u središtu grada Novske, na omanjem brežuljku koji dominira nad okolicom (osim prema sjeveru – no nije isključeno da je taj teren naknadno nasipavan) za oko 3 m. Čini se da je ta visinska razlika bila dovoljna da sačuva ovaj položaj od razlijevanja okolnih voda. S druge pak strane, istočno od crkve teče potok Novska što je sve zajedno činilo ovaj položaj vrlo pogodnim za naseljavanje – očito još u prapovijesna vremena. Crkva je pravilno orijentirana u smjeru zapad-istok, s tek oko 6° otklona prema pravcu JZ-SI. To je jednobrodna građevina s nešto užim svetištem na istoku, crkvenim tornjem na zapadu iznad ulaza u crkvu te bočnim kapelama koncipiranim poput

SL. 21
Crkva sv. Luke Evanđeliste u Novskoj tijekom istraživanja (foto: J. Iličić)

transepta. U vrijeme istraživanja crkva nije imala sakristiju koja je netom bila porušena niti nove dogradnje za koje su temelji već bili iskopani (sl. 21). Vanjske dimenzije takve crkve iznosile su 24,47 x 8,33 m (18,23 s bočnim kapelama).

Povijesni okvir crkve sv. Luke

Poviješću crkve sv. Luke bavili su se Vinko Proštenik, Željko Voborski, Željko Dolgoš, posredno i Josip Buturac – prigodom ubicacije crkve sv. Dimitrija u Belini (*sancti Demetrii de Belina*) – no osobit je doprinos dao Luka Ilić Oriovčanin (1817. – 1878.).

Pokušavajući utvrditi ostatke koje smo crkve istraživali, moramo priznati da nismo mnogo bliže rješenju, no riječ je doista o vrlo zanimljivoj i nedovoljno istraženoj temi. Za sada možemo ponuditi tek dilemu: ili su to ostaci crkve *sancti Demetrii de Belina* koji se spominje u čuvenom popisu župa iz 1334. i nekim drugim izvorima (kako smatraju Vj. Klaić, L. Ilić, J. Buturac i drugi), ili je riječ o ostacima starije crkve sv. Luke (tako navodi najstarija sačuvana *Vizitacija* iz 1746. god.), koja vjerojatno nije bila župna pa se i ne spominje u popisima župa, dok je crkva sv. Dimitrija bila na nekom drugom položaju. Ova druga mogućnost čini nam se vjerojatnija.

Glavni izvor podataka o crkvi sv. Luke svakako su kanonske vizitacije iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu. Iz njih možemo iščitati mnoge podatke o fazama gradnje i dogradnjama crkve. U kratkim crtama, vizitacije govore o pet većih graditeljskih faza.

I. FAZA: stara crkva sv. Luke – građena prije osmanlijske okupacije 1540. godine. Ova najstarija crkva bila je zidana, od čvrstog materijala. Nije preživjela vrijeme osmanlijske okupacije, no njene ruševine jesu i to u tolikoj mjeri da su bile uporabljive kao podloga novoj drvenoj kapeli. Ostaci ove crkve pronađeni su i dokumentirani tijekom navedenih istraživanja. Analiza pronađenih struktura pokazat će da je bila građena u drugoj polovici 13. stoljeća.

II. FAZA: drvena kapela – građena između 1691. (oslobođenje novljanskog kraja od osmanlijske okupacije) i 1746. godine, na ruševinama stare crkve. Ostaci ove drvene kapele nisu ustanovljeni u istraživanjima.

III. FAZA: nova, kamenom zidana kapela – građena 1755./56. godine, na mjestu ranije drvene kapele s grobljem. Pročelni zid ove kapele otkriven je prigodom spuštanja poda u crkvi, dok se ostali zidovi poklapaju sa zidovima današnje crkve. Godine 1789. kapela je uzdignuta na rang župne crkve.

IV. FAZA: crkva je 1802. god. produljena za tri hvata prema zapadu te joj je prizidan zvonik. Imala je zidanu, skučenu sakristiju sjeverno od središta crkvenoga broda – njeni su tragovi otkriveni u sjevernoj bočnoj kapeli, a možda i istočno od nje.

V. FAZA: crkvi su pridodane bočne kapele – vjerojatno 1862. godine – a sagrađena je i nova sakristija.

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Razvoj i naslijeđe viteških redova u Hrvatskoj* (milOrd) (HRZZ, IP-2019-04-5513).

Arheološka istraživanja

Arheološki je istraživan prostor najistočnijeg traveja i sjeverne bočne kapele (samo svetište nije istraživano) te, izvan crkve, prostor istočno od spomenute kapele (prostor porušene sakristije) i istočno od svetišta. Tijekom istraživanja dokumentirani su razni slojevi zemlje i urušenja nastalih urušavanjem ili zaravnavanjem terena, temelji, zidovi, podnice i druge strukture iz različitih faza crkve te grobovi, jame i drugo. Ispod novije sakristije, ali i unutar sjeverne bočne kapele, otkriveni su temelji građeni od većeg i manjeg nepravilnog bijelog i sivog kamenja – to su uglavnom ostaci različitih faza sakristije dograđenih nakon same crkve.

Od istraženih struktura svakako je najznačajniji temelj najstarije, predosmanlijske crkve u Novskoj. Pročelni zid te crkve otkriven je na samom početku najistočnijeg traveja današnje crkve, dok se kvadratno svetište nalazilo istočnije od današnjeg. Temelj je građen tako da su u rov pravokutnog presjeka, ukopan u zdravicu, prvo bila poslagana dva reda opeke dobro povezane žbukom. Iznad njih nalazio se deblji sloj žbuke izmiješan sa sitnim fragmentima opeke, a na njemu je bio sloj većeg kamenja, potom, ponovno, drugi sloj žbuke pa drugi sloj kamenja te, konačno, treći sloj žbuke (sl. 22). Na tako posložen temelj opekom su bili zidani zidovi crkve, broj sačuvanih redova opeke različit je od zida do zida. Crkva je imala kvadratno svetište tek neznatno uže od crvenoga broda, za oko 1,45 m. Paralelno uz temelj pročelnoga zida pružao se još jedan, što ukazuje da je crkva imala emporu – galeriju za odličnike.

Tijekom istraživanja, u grobovima, osobito novovjekovnima, u prekopanim slojevima te u zapunama jama pronađeni su i brojni pokretni nalazi. Među nalazima prevladavaju ulomci keramike, željezni čavli te, rjeđe, ulomci stakla i zgure.

Ukupno su istražena 94 groba – 44 izvan te 50 u unutrašnjosti crkve – a pronađeno je i 16 lubanja izvan grobnih konteksta. Ustanovljena su dva glavna horizonta pokapanja: najveći dio grobova ukopan je tijekom kasnog srednjeg vijeka, prije osmanlijskog zauzeća Novske, a tek njih šest sigurno potječe iz ranog novog vijeka. Istom razdoblju vjerojatno pripadaju i dvije grobnice zidane opekom, no u njima nisu nađeni kosturi u anatomskom položaju. Stariji naraštaji vjerojatno su pokapani samo umotani u platna i nalazi u tim grobovima su vrlo rijetki, najčešće se radi o dijelovima odjeće (većinom kopče) ili o sporadičnim nalazima novca. Praksa polaganja tijela u lijesu – o čemu osim obrisa ili čak ostataka drva, svjedoče i brojni nalazi čavala – prisutna je uglavnom u novome vijeku, a u grobovima tog razdoblja često su pronalaženi i različiti nalazi.

Najbogatiji nalazima bio je grob 65 u kojem su pronađeni dijelovi odjeće i nabožni predmeti. Nabožni predmeti ili devocionalije su predmeti koji potiču ili proširuju pobožnost, a najčešće je riječ o svetačkim medaljicama, križevima i kronicama. Na području prsnog koša pronađeno je nekoliko kalotastih brončanih gumbiju srednje veličine, a uz kosti potkoljenica pronađeni su ostaci nazuvaka. Manja brončana ovalna medaljica nalazila se u blizini gumbā, a omeđivao ju je papirić na kojem su bila ispisana nečitka slova. S obzirom na obližnje ostatke drveta i nalaz latinskog križa s prikazom, moguće je da je riječ o nabožnim predmetima koji su se nalazili unutar propalog drvenog brevara. Brevar je kutijica izrađena od kože, metala, drva, kartona ili brokata u kojoj su se

nalazili razni predmeti poput medaljica s likovima svetaca ili nekog hodočasničkog mjesta, križeva, ljekovitih trava, tkanine te papira s nekim blagoslovom ili citatom iz Biblije. Najčešće su bili lemljeni pa vlasnik nije znao što se u brevaru nalazi. Datiraju se u 18. stoljeće. Ostaci još jedne brončane medaljice pronađeni su u blizini pa je moguće da se i ona nalazila unutar brevara. Osoba pokopana u grobu 65 očito je bila značajan pripadnik zajednice, o čemu nam, osim mnogobrojnih posebnih nalaza, svjedoči i dominantan položaj groba unutar crkve, na središnjoj osi, pred ulazom u svetište.

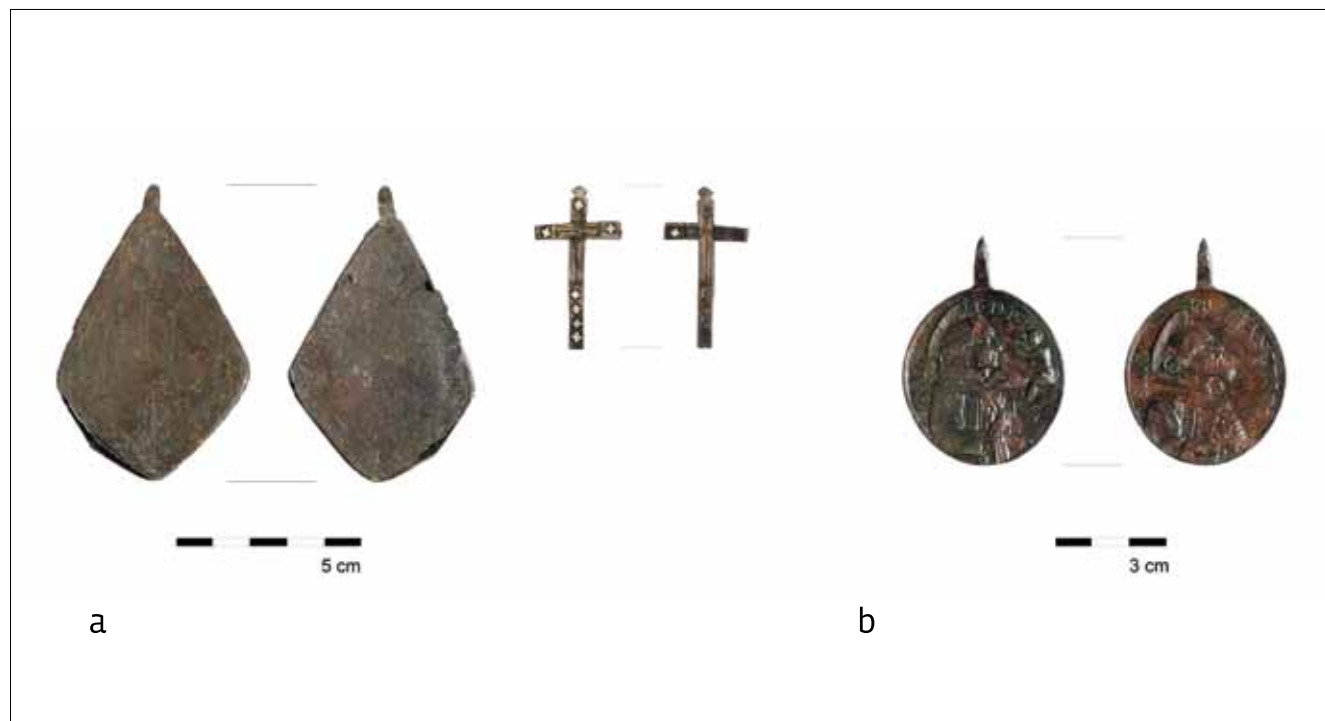
Osim nabožnih predmeta iz groba 65, značajni su nalazi i krunica iz groba 60 te brevar koji je najvjerojatnije pripadao pokojniku iz groba 67 (sl. 23a). Krunica je sastavljena od brončanih karičica i drvenih zrna, a na kraju se nalazio drveni križ omeđen brončanim okovima, koji je nažalost propao. Iako su preteče krunica poznate još od srednjeg vijeka, njen današnji izgled je ozakonjen u drugoj polovini 16. st., a popularnost je zadobila nakon pobjede združenih kršćanskih snaga nad Osmanlijama u bitci kod Lepanta 1571. godine. Brevar je, pak, izrađen od bronce u obliku nepravilnog romba. Dimenzija je oko 8 x 5 cm, a na vrhu ima okomitu ušicu kroz koju je vjerojatno bila provučena tkanina ili tanja uzica, kako bi se mogao objesiti oko vrata. Nakon restauracije na prednjoj strani, odnosno poklopcu brevara, vrlo je dobro bio vidljiv Kristov monogram IHS s keltskim križem. Tri stilizirane stre-

SL. 22

Pogled na presjek temelja crkve (foto: V. Gligora)

lice, koje simboliziraju redovničke zavjete: čistoću, siromaštvo i poslušnost, nalaze se ispod monograma, dok je lijevo i desno te iznad njega urezana po jedna, najvjerojatnije palmina, grančica. Uz rub se pruža urezana traka s međusobno povezanim rombovima. Motiv na stražnjoj strani slabije je sačuvan, a vrlo je lako moguće da je prikaz bio izlizan zbog nošenja još za života pokojnika. Najvjerojatnije je riječ o Marijinom monogramu na što nas upućuje stilizirani prikaz bodeža koji probija srce pri dnu. Ispod probodenog srca urezana je i manja grančica, a čini se da su se nalazile i u preostala tri kuta. Od samog monograma, kojim uobičajeno dominira veliko slovo M, vidljiv je samo krajnje lijevi dio. Traka uz rub brevara je, za razliku od prednje strane, ukrašena nizovima od po četiri usporedno urezane crtice. Sličan brevar za sada nije pronađen u pregledanoj literaturi. Unutar njega pronađen su ostatci papira i manji drveni križ. Papir je na žalost gotovo u potpunosti propao i nije čitak. Osim blagoslova i citata iz Biblije, sudeći prema analognim primjerima, na njemu su se mogle nalaziti i molitve protiv demona, vraga i vještica. Drveni križ vrlo je dobro sačuvan. Na mjestu sjecišta dvaju greda umetnut je manji križ od neke druge vrste drva, dok je na rubovima krakova nekoliko kružnih praznina ispunjenih s malim križićima izrađenim najvjerojatnije od sedefa. Umjesto ušice, križ je na vrhu rombično izveden kako bi se oko njega najvjerojatnije omotala uzica. Slični primjerci takvih križeva su, osim u Hrvatskoj, pronađeni u Njemačkoj te Poljskoj.

SL. 23
a) Brevar iz groba 67;
b) medaljica prikazima Svetoga Franje i Antuna Padovanskog (foto: I. Krajcar)

SL. 24
a) Novac Alberta II. Habsburgovca iz groba 12;
b) četiri novca Žigmunda Luksemburškog iz groba 7 (foto: I. Krajcar)

SL. 25
Grob 1 (foto: D. Balaban)

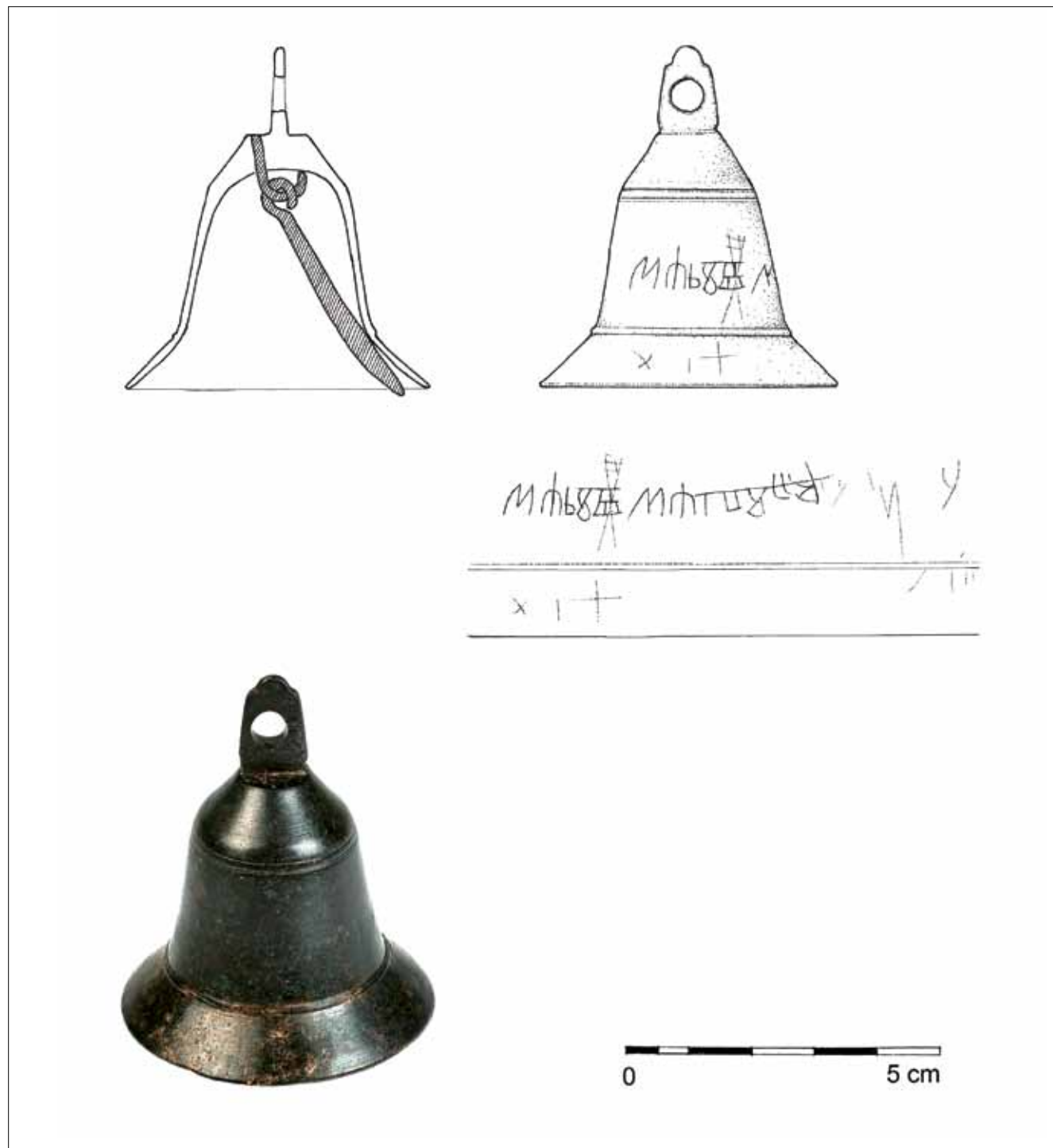
Od posebnih nalaza iz grobova svakako još valja istaknuti i dobro očuvan srebrni bečki pfenig pronađen u grobu 12 (sl. 24a). Riječ je o novcu Alberta II. Habsburgovca, koji je od 1437. do 1439. g. bio ugarsko-hrvatski kralj kao prvi od mnogih pripadnika dinastije Habsburg (od 1404. do 1439. g. kao Albert V. bio je austrijski nadvojvoda). U grobu 7 nađena su četiri slijepljena srebrna novca, dva denara i dva parvusa, kralja Žigmunda Luksemburškog (1387. – 1437.) (sl. 24b).

Jedinstven je nalaz malog zvona iz groba 1 (sl. 25, 26). Pronađeno je u predjelu zdjelice, a čini se da ga je pokojnik držao u lijevoj ruci. Premda je dio groba bio uništen iskopom prije dolaska arheologa, antropološkom analizom je utvrđeno da je u njemu bio pokopan muškarac dobi 30 – 40 godina. Budući da je bio pokopan suprotno od ostalih pokojnika, glava mu je bila na istoku, moguće je da se radilo o lokalnom župniku. Zvono je izrađeno od slitine bakra, a originalni batić je bio otpao te je bio zamijenjen željeznom za čije je pričvršćivanje naknadno probušena rupica u glavi zvona. Visina zvona je 5,6 cm, a najveći promjer 4,9 cm. Radiokarbonska analiza kostiju pokojnika ovaj grob datira između 1400. i 1440. godine pa niti zvono ne može biti mlađe od tog vremena. Zbog naknadnih intervencija na zvonu (zamjena batića) možda je i znatno starije od datacije ukopa.

Još zanimljiviji od samog zvona je naknadno, nevjesto i vrlo plitko urezan natpis “MARIĖ MATI BO(...)” na uglatoj glagoljici (sl. 27). Sam kraj natpisa, za kojega opravdano možemo pomisliti da je

glasio “-ŽIA”, nije čitak, a moguće je i da je riječ o kratici koja je u tom obliku bila uobičajena. Zapisivanje natpisa na zvonu poznata je praksa, a ovo djeluje kao imitacija tog postupka, možda od strane samog vlasnika, nikako od majstora. Zvonima je često pridavana simbolička, pa čak i magijska uloga, primjerice za tjeranje zloduha, tako da ovaj natpis također možemo smatrati apotropijskim, zaštitničkim, koji zaziva pomoć Blažene Djevice Marije, Majke Božje. Ovaj izuzetan nalaz obogaćuje glagoljsku kartu Slavonije. Zasada su, s područja Slavonije, poznati tek rijetki glagoljički zapisi: grafiti uparani u freske, ali i poneki zapis uklesan u kamenu, u crkvama sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu i sv. Martina u obližnjem Lovčiču, a poneko glagoljsko slovo su možda nosili i nalazi iz nedaleke Subocke te Rudine. Poznat je i natpis u kamenu iz niti 40 km udaljenih Kijevaca pored Bosanske Gradiške. Svi su spomenuti zapisi međusobno vrlo raznoliki – i po funkcijama i po tipu slova – a i njihovo datiranje je još uvijek nesigurno. Uпитno je i porijeklo “zapisivača”: radi li se o došljacima s Jadrana, iz Bosne, ili ipak možemo računati na veću udomaćenost glagoljice u Slavoniji, možda čak i kao izrazu kontinuiteta prema prvim stoljećima slavenske pismenosti (budući da je Sveti Metod bio panonski nadbiskup u Sirmiumu odnosno Srijemskoj Mitrovici).

Neobičan je rijedak i nalaz ostataka perike s prilično dobro sačuvanim oblikom pletenice iz groba 43 (sl. 28), u kojeg je bila položena žena stara oko 40 godina. S nestrpljenjem čekamo rezultate analiza perike, koje su u tijeku. I izvan grobnih cjelina također

SL. 26
Brončano zvono iz groba 1 s natpisom (crtež: M. Galić; foto: I. Krajcar)

su pronađeni razni zanimljivi nalazi. Jedan od njih je medaljica s prikazom Svetoga Franje i Antuna Padovanskog (sl. 23b), koja je vjerojatno nastala u 18. stoljeću te brončani prsten trakastog presjeka s dva uzdužna žlijeba.

Još jednu osobitost ovog lokaliteta predstavlja impozantan sloj različitim intenzitetom spaljenih – ali među njima ima i nespaljenih – ljudskih kostiju koji je pronađen u sjevernoj bočnoj kapeli.

Imaju li ovi posmrtni ostaci kakve veze s velikim epidemijama kuge ili sličnih bolesti (u pravilu su se pokojnici preminuli od takvih zaraznih bolesti pokopavali na zasebnim grobljima, no možda su njihove kosti bile naknadno prenesene?), ili su pak rezultat nečije ekstremne okrutnosti? Radiokarbonske analize datiraju ove ostatke vrlo široko: između 1440. i 1640. godine. Ne možemo zanemariti činjenicu da su upravo usred tog vremenskog okvira,

SL. 27
Natpis na uglatoj glagoljici urezan u zvono iz groba 1 (foto: I. Krajcar)

SL. 28
Ostaci perike iz groba 43 (foto: V. Gligora)

Novsku zauzele Osmanlije. Nadamo se da će nam daljnje analize i istraživanje ovog fenomena pomoći u razumijevanju vremena i razloga ovakvog postupka.

Uz sve pobrojane nalaze lokalitet je pružio i dodatno iznenađenje: dvije pretpovijesne jame otkrivene su uz samo svetište starije crkve. Obje su bile bogate arheološkim materijalom. Uz nekoliko ulomaka kamenih sječiva i odbojaka (sl. 30a) te dijela keramičkog utega, vjerojatno korištenog za fiksiranje okomitih niti – tzv. osnove – na okomitom tkalačkom stanu, iznijele su i obilje ulomaka luksuznih keramičkih posuda vinkovačke (sl. 31) i lasinjske kulture (sl. 30b). Moguće je da su vinkovačke jame presjekle starije lasinjske. Nadamo se da će buduća istraživanja pružiti nove važne podatke o životu tih – prema luksuznosti pronađenih keramičkih posuda sudeći – prosperitetnih zajednica tijekom srednjeg bakrenog te ranog brončanog doba na novljanskom području.

Na kraju, preostaje nam pokušati odgovoriti na osnovno pitanje: koju smo to i čiju crkvu pronašli tijekom arheoloških istraživanja? Premda središnji dio crkve nije pronađen jer prostor današnje apside nije istraživani, donosimo njen pretpostavljeni tlocrt (sl. 30). Crkva je bila jednobrodna, s nešto užim, kvadratnim svetištem te omanjom emporom.

S obzirom na nevelikost crkve, pa tako i njene empore, možemo pretpostaviti da je riječ o privatnoj, dvorskoj crkvi ili kapeli lokalnog gospodara, koji je s empore, u pratnji svoje supruge, pratio svetu misu. Po tome je slična, primjerice, crkvi sv. Petra u Novom Mestu kraj Zeline, datirane u drugu polovinu 13. stoljeća.

Ova opravdana pretpostavka objašnjava i činjenicu da crkva nije popisana u čuvenom popisu župa arhidakona Ivana Goričkoga iz 1334. godine. Vanjske dimenzije crkve iznose 13,91 x 7,80 m, a unutarne 11,61 x 6,96 m. Za župnu crkvu ovo bi bila mala građevina, no kao privatna kapela nije niti trebala biti veća.

Pojedini detalji ukazuju da majstori koji su gradili crkvu, a koji su ju očito gradili prema dobro i praktično osmišljenom projektu, još nisu u potpunosti "svladali" opeku kao materijal: o tome govore varijacije njenih dimenzija kao i njihova neobična duljina u odnosu na debljinu i širinu. Naizmjenično nizanje opeke i kamenja u temeljima crkve vjerojatno je učinjeno radi sprječavanja kapilarne vlage, jer za razliku od opeke kamen ne "vuče" vlagu. Osim toga, često su crkve građene od opeka imale samo temelje od kamenja – majstori ili nisu dovoljno vjerovali opeci ili nisu još znali dovoljno dobro njome baratati; kamen je ipak jači. Možda su pomoću najdonja dva reda opeke željeli poravnati tlo, da im je lakše nasuti lomljenac? Širina zidova pak, govori da nije riječ o ranijoj romaničkoj građevini, jer su u to vrijeme građeni zidovi uglavnom debljine oko 70 – 80 cm. Dakle, sudeći prema njenim karakteristikama, crkva je najvjerojatnije sagrađena u drugoj polovini 13. stoljeća i to kao privatna crkva novljanskog gospodara. Ova spoznaja pred istraživače novljanske povijesti postavlja

novu, važno i zanimljivo pitanje: gdje je taj velikaš živio? Bilo bi logično njegov "grad" (koji je, doduše, mogao biti i reprezentativna drvena kurija, ali zaštićena od razbojnika, nedobronamjernih susjeda...) očekivati negdje u krugu od 100 do 200 metara od crkve! Konfiguracija terena trebala bi suziti buduću potragu u pravcu sjeveroistoka.

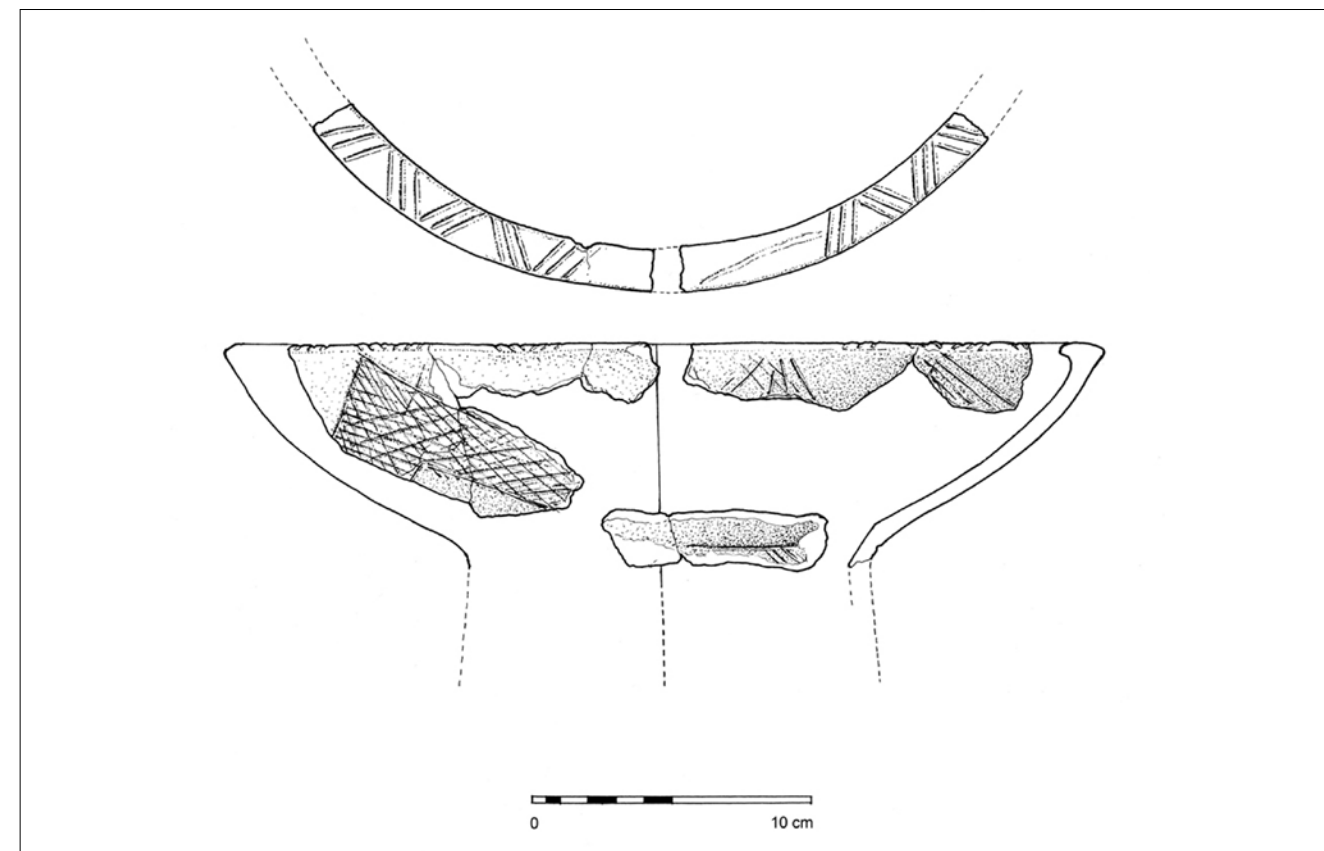
Smatramo da su istraživanja bila vrlo uspješna i da su iznjedrila izuzetno zanimljive rezultate. Nesumnjivo je pronađen vrlo vrijedan objekt, čije ostatke nažalost neće biti moguće prezentirati *in situ*, ali valja razmisliti o drukčijim modalitetima njegove prezentacije. Pronađeni su i brojni zanimljivi nalazi iz različitih vremenskih razdoblja. U idućim kampanjama bilo bi važno istražiti prostor sjeverno i istočno od crkve, radi prikupljanja više podataka o životu tijekom pretpovijesti, ali i boljeg razumijevanja ostataka kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne arhitekture uočenih na tom prostoru. Nadamo se da bismo ujedno mogli doznati i što se događalo u Novskoj tijekom stoljeća i pol osmanlijske vladavine. Sve u svemu, vjerujemo da je doprinos prikazanih arheoloških istraživanja – prvih sustavnih na području grada Novske – novljanskoj povijesti izuzetno velik, a i da će ga buduća istraživanja još povećati.

Sl. 29
Plan najstarije faze crkve otkrivene tijekom istraživanja (izradio: M. Babeli)

Sl. 30
a) Kamene izrađevine;
b) ulomci keramičkih posuda lasinjske kulture (foto: I. Drnić; crtež: M. Galić)

Sl. 31_1
Ukrašena zdjela na nozi vinkovačke kulture (crtež: M. Galić)

Sl. 31_2
Ukrašena zdjela na nozi vinkovačke kulture (foto: I. Krajcar)

GLAGOLJICA U SLAVONIJI

Mateo Žagar

Činjenica da i u Slavoniji ima sačuvanih glagoljskih natpisa iz srednjovjekovnog razdoblja više nikoga ne iznenađuje. Premda se kao južnoslavenske jezgre glagoljske slavenske pismenosti u popularnoj literaturi najčešće navode Sjeverna Makedonija te Istra s Kvarnerom i Zadar sa zaleđem i otocima, posljednjih je nekoliko desetljeća karta s mjestima pronalaska glagoljskih epigrafa (uklesa i grafitu) ispunjena u čitavoj širini – od Istre do Crnoga mora i Carigrada. Pronađen je niz upisanih glagoljskih slova u Bosni, Hercegovini, dubrovačkom prostoru i Konavlima, Kosovu, istočnoj Srbiji, Bugarskoj, pa tako i u Slavoniji, stoga se opravdano oblikovala spoznaja da je glagoljica u srednjem vijeku bila pismo prošireno gotovo čitavim južnoslavenskim prostorom, najčešće usporedo (u različitim omjerima) s drugim, tek po postanku nešto mladim slavenskim pismom – ćirilicom. Među zapadnim i istočnim Slavenima, glagoljica se bila ucjepljivala katkad i u nekoliko navrata (Moravska, Češka, južna Poljska, sjever Rusije, Ukrajina), no ti su razmjeri uporabe bili daleko skromniji nego na slavenskome jugu.

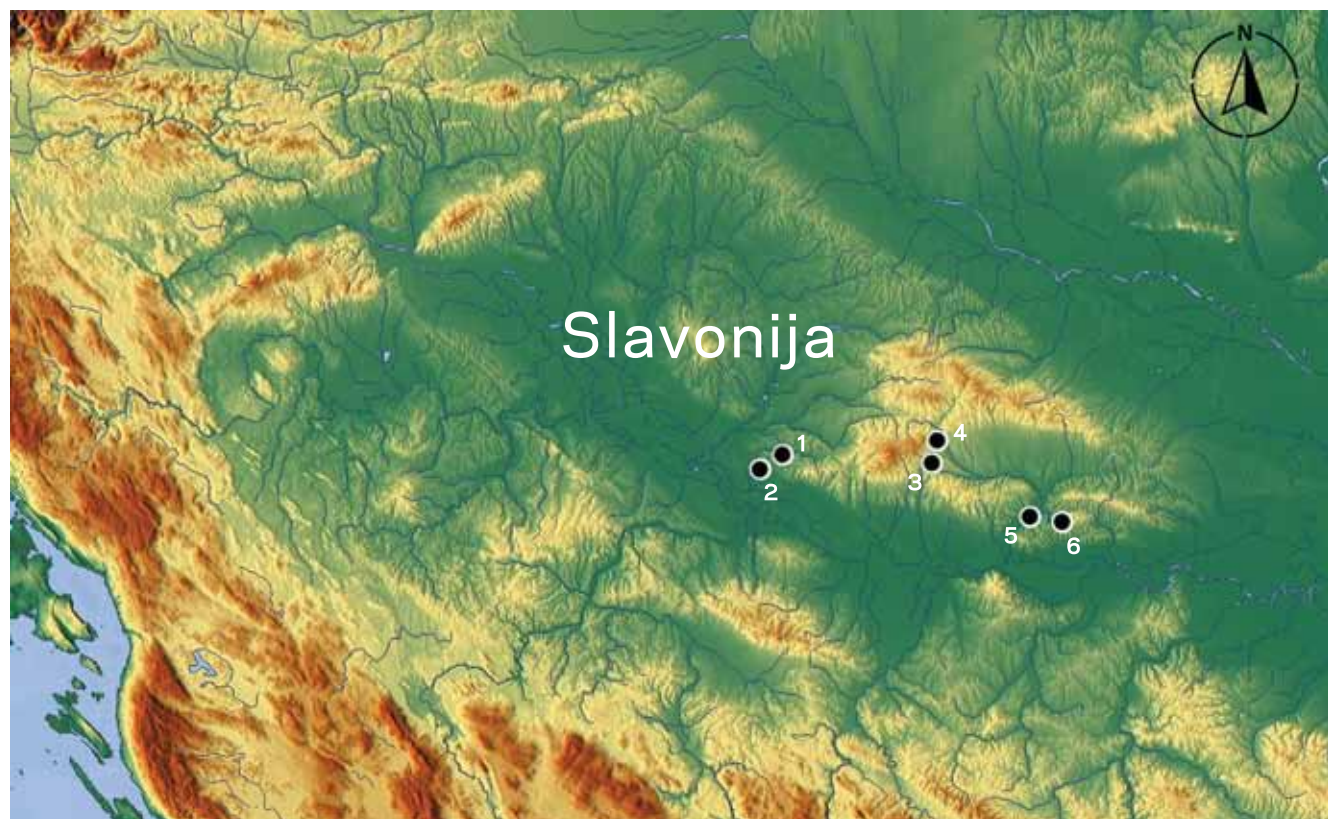
Za procjenu udomaćenosti nekoga starog pisma od temeljne je važnosti proučiti razmještaj, dataciju i funkciju pronađenih uklesa ili zidnih (kamenih) zapisa pisanih tim pismom. Pozicija gdje su pronađeni u visokom stupnju vjerojatnosti, mjesto je gdje su i nastali. S obzirom na to da često potječu iz razdoblja iz kojih ne raspolažemo većim brojem tekstova zapisanih na meku materijalu (pergamentu, papiru), odnos među oblicima upisanih slova od ključne je važnosti za procjenu relativne ili apsolutne starosti zasvjedočenih natpisa, pa time posredno i dobar oslonac za datiranje knjiških pergamentnih fragmenata iz starijih srednjovjekovnih stoljeća. Raznolikost funkcija koje imaju uklesi ili ugredi pokazatelj je očekivanja i zadaća pismenosti u konkretnoj sredini (npr. od svečanih natpisa o vremenu izgradnje crkve i titularima do usputnih osvrtu i brojenja).

Poznato je da se glagoljica rabila i u srednjovjekovnoj Bosni, o čemu svjedoče i neki sačuvani epigrafi (npr. natpis pronađen kraj Bosanske Gradiške, datiran u 12. stoljeće; iz Livna iz 14. stoljeća; pokraj Jajca s kraja 15. stoljeća), no njezina se tamošnja proširenost uglavnom vezivala sa širenjem impulsa sa zapadnog, odnosno južnog hrvatskog terena. Rekonstruiramo li znatno veću proširenost glagoljice i oko rijeke Vrbasa u srednjem vijeku, pa i istočnije u Bosni i Hercegovini (kao izrazu kontinuiteta istočnoga krila hrvatskoga glagoljaštva gdje se nije razvila karakteristična „uglata“ glagoljica), i pogled na novije pronala-

ske glagoljskih natpisa u Slavoniji ima drugačiju važnost nego što bismo to bili pomislili još prije kojeg desetljeća. Tragovi koje je uporaba glagoljice ostavila u bosanskoj ćirilskoj pismenosti, zasvjedočenoj također u Slavoniji, svjedoče o tomu.

Sve do 1989. godine, kada su u Brodskom Drenovcu i Lovčiču pronađeni glagoljski uklesi i zapisi, glagoljica je u Slavoniji bila gotovo nezasvjedočena. Ta se činjenica opravdavala i geološkom raznolikosti: za razliku od kamene Istre, Kvarnera i Dalmacije, na panonskom je prostoru sačuvanih kamenih gradnji iz tako starih razdoblja malo, bila je prevladavala drvena arhitektura. Prvi podatak o jednom glagoljskom slavenskom spomeniku pronalazimo u „Natpisima sredovječnim i novovjekim“ Ivana Kukuljevića Sakcinskog iz 1891., gdje stoji da je taj natpis iz „staroga grada Subockoga“ u zapadnoj Slavoniji, u mjestu Subocka nedaleko od Novske tada već bio izgubljen te da je Luka Ilić početkom toga stoljeća zabilježio na njemu nekoliko glagoljskih slova (*b, č, r*) među više ćiriljskih. Ne raspolažemo, dakle, ni precrtom, već samo idealnom rekonstrukcijom ispisanom tiskarskom glagoljicom. Koliko je pak takvo iščitavanje, dopunjeno pretpostavkom da *č* i *r* označuju 1100. godinu, pouzdano – teško je danas reći. Da je posrijedi glagoljica na opeci među ostacima benediktinskog samostana u Rudini pronađenima 1955. godine, mislio je Valentin Putanec (1977.) vidjevši u njima godinu 1129. (slova ČRIZ). Znanstvenu verifikaciju ovo čitanje ipak nije doživjelo; danas se glagoljska slova tu više ne prepoznaju.

Pronalazak niza grafitu u gotičkoj crkvi svetoga Dimitrija u Brodskom Drenovcu, sagrađenoj u 14. stoljeću, temeljito je promijenio sliku o slavenskoj *glagoljici* (Sl. 33–34). Titular crkve srijemski je mučenik. Sveti Metod, Ćirilov brat, imenovan je nadbiskupom u Sirmiumu, današnjoj Srijemskoj Mitrovici, mjestu mučeništva ovog sveca čije su moći bile prenesene u Solun, rodni grad svete braće. Upravo je podudaranje titulara ove crkve sa životopisom Ćirila i Metoda, i poznatim povijesnim okolnostima, stručnjacima pobuđivalo pozornost. Prvi je tamošnji zapis zapazio još Branko Fučić i datirao ga u isto stoljeće (i po očiglednim osobinama uglate glagoljice) pročitavši tekst puskog sadržaja: */S/e pisa ed(a)nb člov/ê/k*. Godine 1996. u istoj je crkvi Milan Paun uočio još nekoliko natpisa. Najzanimljivija su među njima dva natpisa ispisanu slovima nešto starije morfologije – prije stabiliziranja uglate glagoljice, možda čak iz 12. stoljeća. Budući da je crkva građena u 14. stoljeću, moguće je da se radi o starijem kamenu naknadno ugrađenom u crkvu. Otprilike

Sl. 32
Lokalizacije na prostoru kasnosrednovjekovne Slavonije sa zabilježenim glagoljskim natpisima: 1. Subocki grad; 2. Novska-crkva sv. Luke Evandelista; 3. Opatovac; 4. Rudina; 5. Brodski Drenovac-crkva sv. Dimitrija; 6. Lovčić-crkva sv. Martina; (karta: maps-for-free.com; obrada: I. Drnić)

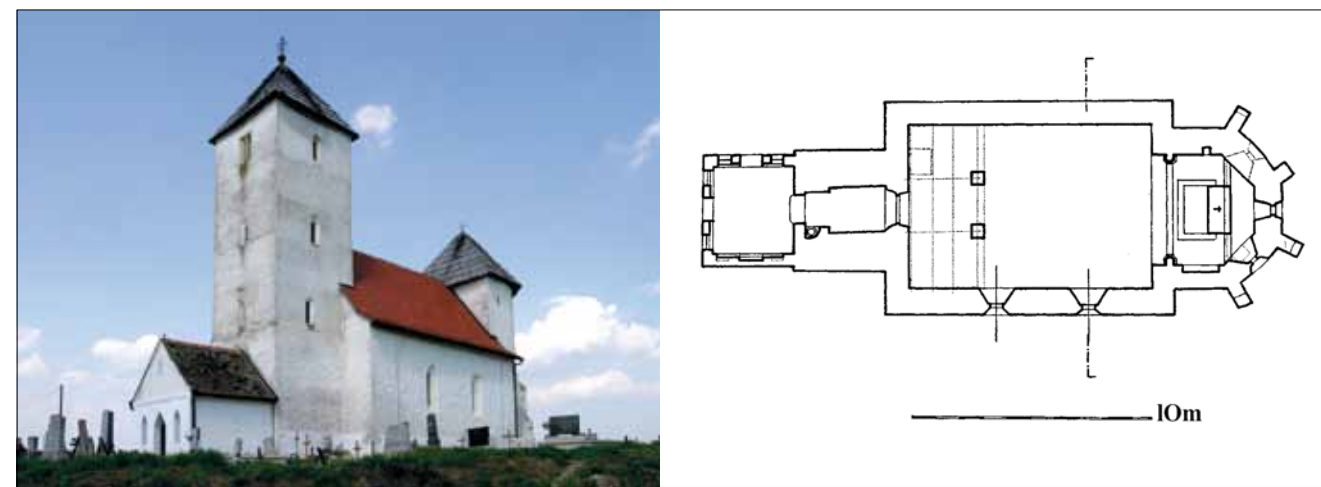
je u isto vrijeme Milan Paun zamijetio i u obližnjem selu Lovčić, u crkvi svetoga Martina, koja vjerojatno potječe iz 13. stoljeća, već vrlo izbljedjela glagoljska slova (bliskija uglatoj glagoljici), a njihovo čitanje još čeka znanstvenu verifikaciju.

Posljednji pronađeni pouzdani glagoljski zapis u Slavoniji ugraviran je na zvoncu pronađenom u jednom grobu pokojnika iz 15. stoljeća uz crkvu svetoga Luke u Novskoj. Po slovnim oblicima, ovaj bi grafit mogao biti i iz 14. stoljeća, a vjerojatno ga je ugravirao jedan od njegovih posjednika. Zapisane su riječi zaziv Majci Božjoj: *marîê mati bo(žîê)*. Velika vrijednost ovog zapisa, premda mu je teško precizirati dataciju, upravo je po tome što dosadašnji kontekst prisutnosti glagoljice u Slavoniji, i onaj potvrđeni i onaj rekonstruirani, čini uvjerljivim.

Posve je nedavno uočen još jedan kratki kameni natpis u Opatovcu, selu koje se nalazi sjeverozapadno od Cernika i Nove Gradiške, koji bi se sastojao od svega triju slova (moguće i u funkciji brojeva). Znanstvena analiza, čitanje i datacija tek predstoje. Slova upućuju na izrazitiju oblost, pa time i na veću starinu, ali iskazuju i neke mlađe, uglate osobine. Znamo li da je Opatovac

pripadao okružju benediktinske opatije u Rudini, a poznata je činjenica da je benediktincima slavenska pismenost bila poznata, ovaj pronalazak također dobiva na važnosti. I ovim se nalazom potvrđuje koncentracija glagoljičkih spomenika na zapadnom dijelu Slavonije.

Pozornost paleoslavistike i historiografije usmjerene na Slavoniju ima veze i s očekivanjima utemeljenima na poznavanju povijesnih okolnosti iz vremena početaka slavenske pismenosti, njezina nastanka i prvog širenja u 9. stoljeću. Kao što se dobro zna, sveti Ćiril i Metod zajedno sa svojim bliskim učenicima dolaze 863. godine u Moravsku na dvor slavenskoga kneza Rastislava i vrlo brzo nakon toga – putujući u Rim – dolaze u Panoniju k tamošnjem, također slavenskome, knezu Kocelju koji im je višestruko i svesrdno – kako povijesni i hagiografski izvori tvrde – iskazivao djelatnu potporu. Premda i danas postoje dvojbe gdje je uistinu bila Rastislavova Moravska (je li to prostor današnje Moravske u Republici Češkoj, kako smatra glavna historiografska struja, ili možda istočnije, u Panoniji, možda upravo u Srijemu, što drže npr. Imre Boba i Martin Eggers), oko mjesta stolovanja kneza Kocelja i prostora njegove vladavine

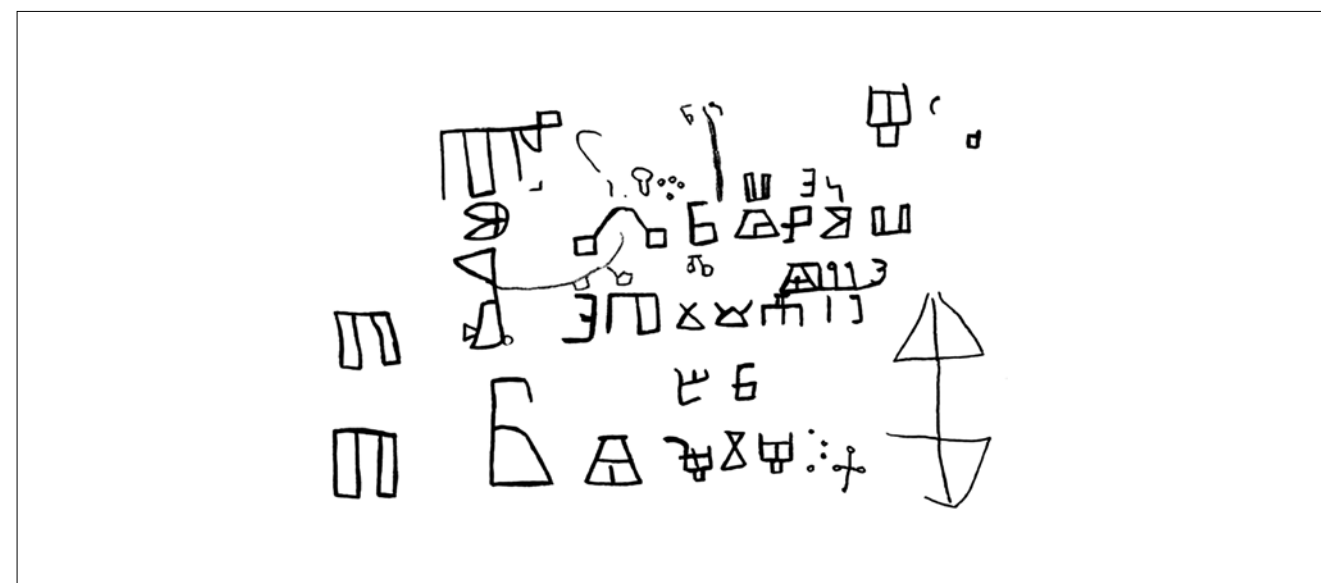

Sl. 33
Crkva sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu (foto: Z. Tanocki; tlocrt: prema Gvozdanović 1971)

ne postoje sumnje – na južnoj obali Blatnog jezera (Balatona) nalazio se Blatni Grad, današnji Zalavár, u kojemu je stolovao. Među arheološkim su ostacima prije desetak godina pronađene keramičke krhotine na kojima je uparano nekoliko glagoljskih slova izrazito arhaičnih oblika koji bi se čak mogli datirati u 9. stoljeće. Prema suvremenim znanjima o prostiranju Koceljeve kneževine prema jugu, što obuhvaća i Slavoniju, i ovim pronalaskom, utemeljuje se priča o sjevernoj hrvatskoj glagoljici kao svjedočanstvu kontinuiteta prema prostoru na kojemu se glagoljica isprva i proširila.

Rijetkost glagoljskih pronalazaka u Slavoniji, i nekoliko ondje pronađenih, katkad se mogla tumačiti iskazom svojevrsnog „glagoljaškoga turizma“. Glagoljaši su iz Istre, Kvarnera i Dalmacije putovali iz mnogo razloga prema zapadu i sjeveru. Danas poznat broj natpisa, zajedno s pronalaskom s Blatnog jezera, govori u prilog rekonstrukciji kontinuiteta uporabe glagoljskoga pisma u Slavoniji još od ćirilometodskih vremena pa kroz cijeli srednji vijek. Širenje glagoljice s juga na sjever, preko Bosne, time nije isključeno, baš kao što ne možemo isključiti ni obrnuti smjer.

Sl. 34
Jedan od glagoljskih natpisa iz crkve sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu (prema Paun 1999)

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

2021.